

श्री सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक ईजलासमा चढाएको

लिखित बहसनोट

सम्माननीय प्रधानमन्त्री, के.पी. शर्मा ओलीको तर्फबाट नियुक्त कानून व्यवसायीहरू अधिवक्ता रमेश वडाल..१, सानुराज पोखरेल..१, ईश्वरी प्रसाद भट्टराई..१, श्रीकान्त वराल..१, केदार प्रसाद कोईराला..१, भोजराज आचार्य..१, त्रिथराज खतिवडा..१, टीकाराम रिजाल..१, डिल्लीराम मैनाली..१, नारायण प्रसाद देवकोटा..१, रुद्र प्रसाद पोखरेल..१, भिमसेन बन्जारा..१ राम प्रसाद पौडेल..१, कृष्ण प्रसाद पनेरु..१, देवी रेग्मी..१, शोभा कार्की..१, सहकुल खत्री..१, पंकज कुमार कर्ण..१, शोभना अधिकारी..१, सीता शरण मंडल..१, श्रीधरा कुमारी पुडासैनी..१, काशीनाथ अर्याल..१, सुभाष चन्द्र भा..१, गणेश कुमार आचार्य..१, गंगा सागर खत्री..१, निराजन महर्जन..१, रमा श्रेष्ठ..१, शिवराम श्रेष्ठ..१, छन्द प्रसाद आचार्य..१, उपेन्द्र कुमार आले..१, कृष्ण प्रसाद भट्टराई..१, धनजित बस्नेत..१, कृष्ण कुमार आङ्गदेम्बे..१, थरि प्रसाद कडेल..१, मुकुन्द अधिकारी..१, गरिमा ढुङ्गाना..१, सूर्य बहादुर गुरुङ्ग..१, कुमारी खरेल..१, टिका बहादुर कुंवर..१, भुपाल बस्नेत..१, सुदर्शन थपलिया..१, ऋषिकेश पन्थी..१, निराज खड्का..१, बोलाराम पाण्डे..१, भरत कार्की..१, गुरुभक्त निरौला..१, श्रुति कुमारी रेग्मी..१, शशीनाथ मरामसिनी..१, सन्तोषराज ढकाल..१, विष्णु प्रसाद भण्डारी..१, ज्योतिराम फुयाल..१, लक्ष्मी सापकोटा..१, कमल प्रसाद आचार्य..१, धनेन्द्र बहादुर श्रेष्ठ..१, गोपाल प्रसाद भण्डारी..१, मुकुन्द प्रसाद भट्टराई..१, भगवती पाण्डे शितल..१, सुधा धिताल..१, भक्तिराम घिमिरे..१, शिव अर्याल..१, लोचन भट्टराई..१, लोकनाथ खरेल..१, कुमार कार्की..१, छविलाल घिमिरे..१, पुरुषोत्तम ढुङ्गाना..१, प्रकाश खतिवडा..१, यसोदा देवी खरेल..१, मनिका खड्का..१, बलराम बुढाथोकी..१, बविता कार्की..१, राजु चापागाई..१, भुवन प्रसाद निरौला..१, सरस्वती शाह..१, रीता सिम्खडा..१, चन्द्र बहादुर बस्नेत..१, राजाराम घिमिरे..१, राजन सापकोटा..१ रविन्द्र कुमार ढुङ्गाना..१, विश्वम्भर बुढाथोकी..१, हरिप्रसाद मैनाली..१, सहदेव पाण्डे..१, सारदा गुरुङ्ग..१, निलेन्द्र कुमार भट्टराई..१, टिकाराम पोखरेल..१

लिखित
बहसनोट प्रस्तुत
कर्ता

विरुद्ध

जिल्ला ललितपुर वार्ड नं १४ बस्ने देव प्रसाद गुरुङ समेत .

निवेदक/विपक्षी

मुद्दा : उत्प्रेषण परमादेश समेत समेत ।

विपक्षी रिट निवेदकहरू १३ जना मध्ये १० जनाले सम्माननीय प्रधानमन्त्री के.पी. शर्मा ओली समेतलाई प्रत्यर्था बनाई सम्मानित अदालत समक्ष दिनु भएको २०७७ -WC- ००३१, २०७७-WC- ००३२, २०७७-WC-००३४, २०७७-WC-००३५, २०७७-WC-००३६, २०७७-WC-००३७, २०७७-WC- ००३८, २०७७-WC-००३९, २०७७-WC-००४० र २०७७-WC-००४१ लगायतका मुद्दामा सम्मानित अदालतबाट शुरुमा उल्लेखित विवादहरू संवैधानिक ईजलासबाट हेरिने हो वा वृहत पूर्ण ईजलासबाट हेरिने भन्ने सम्बन्धमा सुनुवाई भई संवैधानिक ईजलासबाट हेरिने गरी आदेश भै सकेको हुँदा सो सम्बन्धमा यस बहस नोटमा कुनै कुरा उल्लेख गरिएको छैन । सो विषय बाहेक अन्य विषयमा २०७७/१०/०४ गतेबाट बहस शुरु भई २०७७/१०/१८ गतेसम्म निवेदकहरूको तर्फबाट बहस भएको र २०७७/१०/१९ देखि २०७७/१०/२९ सम्म नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ता श्री अग्नी खरेल सहित सरकारी न्यायाधिवक्ताहरूले बहस गर्नु भएको र त्यसपछि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट रहनु भएका कानून व्यवसायीहरूले बहस गर्नु भएको थियो । बहसका क्रममा उल्लेखित विषय तथा सो क्रममा प्रस्तुत तथ्य तथा संवैधानिक एवं कानूनी आधारहरू माननीय न्यायाधीश ज्यूहरूबाट ग्रहण भै सकेको छ । सो बहस एवं अन्य कानून व्यवसायीले पेश गर्नु हुने बहसनोटको अतिरिक्त सम्मानित संवैधानिक ईजलास समक्षमा देहाय बमोजिमको विषयहरूमा यो लिखित बहसनोट प्रस्तुत गरिएको छ ।

- क. नेपालले अवलम्बन गरेको शासकीय स्वरूप संसदीय शासन प्रणाली हो वा सुधारिएको संसदीय शासन प्रणाली हो ?
- ख. नेपालको संविधानले धारा ७६(१), ७६(७) र ८५ ले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार दिएको छ वा छैन ?
- ग. वैकल्पिक सरकारको कुनै सम्भावना थियो वा थिएन ? धारा ७६ को उपधारा (१) वा (२) वा (३) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले वैकल्पिक सरकारको सम्भावना भए सम्म प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- घ. तत्कालिन नेकपा एमाले र माओवादी केन्द्र एकीकरण भई वनेको प्रधानमन्त्रीको दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) भित्रबाट वैकल्पिक प्रधानमन्त्रीको खोजी गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ? यस्तो विषयमा अदालत प्रवेश गर्न हुन्छ वा हुँदैन ?

- ड. के नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको 'आवधिक निर्वाचन' शब्दको कारण पाँच वर्ष भन्दा अगावै प्रतिनिधिसभा विघटन हुन सक्दैन ?
- च. रिट निवेदकले दावी गरेभैं प्रतिनिधिसभा विघटन भन्दा अगाडि अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता भएको थियो वा थिएन ? निवेदनमा दावी गरिएको प्रस्तावलाई अविश्वासको प्रस्ताव मान्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- छ. प्रधानमन्त्रीको दल भित्रको विवादको कारण प्रतिनिधिसभाको विघटन हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- ज. प्रतिनिधिसभाको विघटन र सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनता समक्ष ताजा जनादेशमा जाने विषयहरू राजनैतिक प्रकृतिको विषय भएकोले अदालतले यस्तो राजनैतिक विषयको औचित्यमा प्रवेश गर्न मिल्दछ वा मिल्दैन ?
- झ. कुनै राजनैतिक दलको निवेदन अदालतमा नपरेको अवस्थामा अदालतले ती दलको निर्वाचनमा जान पाउने हकलाई कुण्ठित गर्न सक्छ वा सक्दैन ?
- ञ. प्रतिनिधिसभाको विघटनको विषय दुराशय हो वा विघटन पछि अविश्वास पेश गर्ने, पार्टी भित्र राजनैतिक भय दोहनपूर्ण कार्य दुराशय हो ?
- ट. के प्रतिनिधिसभाको विघटन भएको अवस्थामा छ महिना भित्र संसदको अधिवेशन आह्वान गर्ने संविधानको धारा ९३ को व्यवस्था क्रियाशील हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- ठ. विघटन गर्नुभन्दा पहिले प्रतिनिधि सभालाई जानकारी नदिएको र प्रतिनिधिसभाबाट अनुमति नलिएको अवस्थामा संविधान विपरीत मान्न मिल्दछ वा मिल्दैन ? विघटन अगाडि विश्वासको मत नलिई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- ड. संविधानको धारा ५६ मा शक्तिपृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलनको उल्लेख भएको हुँदा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- ढ. कोरोना माहामारीको अवस्थामा वा आर्थिक कुरा देखाएर जनताको ताजा जनादेशको अधिकारलाई समाप्त पार्न सकिन्छ वा सकिदैन ?
- ण. संविधानको धारा ६१ (४) अनुसार संविधानको पालना र संरक्षण गर्ने कर्तव्य भएका सम्माननीय राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्रीको सिफारिस रोक्नु पर्ने अवस्था थियो वा थिएन ?
- त. विपक्षीहरूले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज हुनु पर्ने हो वा होइन ?

s= g]kfnn] cjnDag u/]sf] zf;sLo :j?k ;+;bLo zf;g k|OffnL xf] jf
;'wfl/Psf] ;+;bLo zf;g k|OffnL xf] <

१. नेपालले अङ्गीकार गरेको शासन प्रणाली संसदीय शासन प्रणाली नै हो : नेपालको संविधानको धारा ७४ मा शासकीय स्वरूपको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यसमा भनिएको छ, “नेपालको शासकीय स्वरूप बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक **संसदीय शासन प्रणाली** हुनेछ ।” प्रस्तुत मुद्दामा अन्य विषयमा कुनै विवाद नभएको हुँदा त्यसतर्फ केही उल्लेख गरिएको छैन । यसमा केवल नेपालले अवलम्बन गरेको शासन प्रणाली सुधारिएको संसदीय शासन प्रणाली हो वा संसदीय शासन प्रणाली हो भन्ने स्पष्ट हुनु पर्दछ । नेपालको संविधानको धारा ७४ ले स्पष्ट शब्दमा यो शासन प्रणालीको नामको अगाडि सुधारिएको भन्ने विशेषण प्रयोग गरेको छैन । यसैले नेपालको संविधानको धारा ७४ मा उल्लेख गरिए भन्ने नेपालले अङ्गीकार गरेको शासन प्रणाली संसदीय शासन प्रणाली नै हो भन्ने विवाद गर्नु पर्ने अवस्था छैन ।
२. पहिलो संविधानसभाको शासकीय स्वरूप समितिमा छलफल : नेपालको संविधान निर्माण गर्नका लागि दुई पटक संविधानसभाको निर्वाचन भएको थियो । पहिलो संविधान सभाको कार्यकाल २०६६ बाट शुरु भई २०६९ सम्म रहेको थियो । यस संविधानसभाले मुलुक भरबाट सुभाब सङ्कलन गर्ने, संविधानसभाको विभिन्न समितिबाट मस्यौदा तयार गर्ने र यसको सैद्धान्तिक पक्षको बारेमा छलफल गरेको थियो । दोश्रो संविधानसभाको अवधि २०७० सालबाट शुरु भई २०७२ सम्म रहेको थियो र त्यस पछिको दुई वर्ष व्यवस्थापिका संसदको हैसियतमा रहेको थियो । दोश्रो संविधानसभाले पहिलो संविधान सभाले पारित गरेका समितिको प्रतिवेदनलाई स्वामित्व ग्रहण गरी सहमति भएको विषय र असहमतिको विषय निक्यौल गर्न संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्यौल समिति गठन गरेको थियो । यसले तयार गरेको विषयमा आधारित भई संविधानको मस्यौदा तयार गरिएको थियो । यसरी तयार गरिएको मस्यौदामा आएको विवाद समाधानको लागि राजनैतिक सम्वाद समिति बनाइएको थियो । यस समितिको निर्णयको आधारमा सहमति भएको विषय

संविधान मस्यौदा समितिमा पठाईयो । सो समितिबाट तयार भएको मस्यौदा जनतामा छलफल गरी २०७२ असोज ३ गते जारी भएको तथ्य स्पष्ट छ।

३. पाँच शासकीय स्वरूप सम्बन्धमा छलफल, संसदीय शासन प्रणालीमा तल्लो सदन विघटनको अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई दिएमा सरकारको स्थायित्व हुने निष्कर्षः पहिलो संविधानसभामा शासन प्रणालीको विषयमा गम्भीरतासाथ छलफल भई कार्यपालिका कस्तो स्वरूपको बनाउने भन्ने सम्बन्धमा पाँचवटा मोडलको बारेमा छलफल भएको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा संविधानसभा राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समिति, अवधारणा, एवं व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा प्रतिवेदन २०६६ को पृष्ठ ६ देखि १८ सम्म शासन प्रणालीको विशेषता, सबल पक्ष र दुर्बल पक्षको विवेचना गरिएको छ । ती पाँच शासन प्रणाली निम्न अनुसार रहेका छन् :

- क. संसदीय शासन प्रणाली,
- ख. राष्ट्रपतीय शासन प्रणाली
- ग. मिश्रित शासन प्रणाली
- घ. प्रधानमन्त्रीय शासन प्रणाली
- ङ. सहमतीय शासन प्रणाली

प्रतिवेदनमा संसदीय शासन प्रणालीको विशेषता उल्लेख गर्ने क्रममा पृष्ठ ९ को दोश्रो अनुच्छेदमा "...संसदको विश्वास प्राप्त भएसम्म मात्र प्रधानमन्त्री आफ्नो पदमा कायम रहन्छन् । संसदले अविश्वासको प्रस्ताव पारित गरी प्रधानमन्त्रीलाई पदबाट हटाउन सक्दछ । यसरी प्रधानमन्त्री आफ्नो पदबाट मुक्त भएपछि मात्र राष्ट्रप्रमुखले संसदको विश्वास प्राप्त अर्को कुनै सदस्यलाई सरकार बनाउन आग्रह गर्छन् वा संसद विघटन गरी अर्को आम निर्वाचनको घोषणा गर्दछन् । यसको विपरीत संसदका सदस्यहरूले अनावश्यक रूपमा सरकारलाई काम गर्न नदिने स्थिति भएमा वा सरकारको नीति तथा कार्यक्रम पारित नगरेमा सरकार प्रमुखले संसद विघटन गरी ताजा जनादेशका लागि निर्वाचनको माध्यमबाट जनता समक्ष जान सक्छन । संसदका सदस्यहरूमा दलीय अनुशासन कायम राख्नका लागि पनि सरकार प्रमुखलाई यस्तो अनुशासनको छडी प्रदान गरिएको हुन्छ । यस्तो अभ्यासको

कारण सरकारको स्थायित्वको सम्भावना बढी हुन्छ । भन्ने निष्कर्ष सो प्रतिवेदनमा रहेको छ ।

४. विघटनको अधिकार कस्तो शासन प्रणाली अवलम्बन गर्ने भन्ने कुरामा निर्भर हुने: यसरी नै संसदीय व्यवस्थाको दुर्बल पक्षको बारेमा विवेचना गर्ने क्रममा संविधानसभाको सोही प्रतिवेदनको पृष्ठ ११ मा “संसदीय व्यवस्थामा समान्यतया आवधिक रूपमा निर्वाचन हुने भन्ने व्यवस्था भए तापनि सरकार प्रमुखले आफुलाई अनुकूल लागेको अवस्थामा जहिले पनि संसद विघटन गर्ने गरी मध्यावधि निर्वाचनमा जान सक्छ र संसद विघटनको यो हतियार संसदमा अनुशासन कायम राख्ने एउटा अचुक उपाय...हुन्छ” भन्ने उल्लेख छ । यो प्रतिवेदनमा कहीं पनि प्रधानमन्त्रीमा रहने यस्तो अधिकार कटौती गर्नु पर्ने विषयमा कहिल्यै छलफल भएको वा कुनै सहमति भएको पाइदैन । यस सम्बन्धमा संविधानसभा व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको अवधारणा पत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा प्रतिवेदन २०६६ को पृष्ठ ४६ मा “तल्लो सदनको सम्बन्धमा विघटनको अधिकार राख्ने वा नराख्ने विषयमा उल्लेख गर्दै यो विषय कुन प्रकृतिको शासन प्रणाली अवलम्बन गर्ने भन्ने कुराको निक्कै नै भै सकेपछि तल्लो सदनको विघटन सम्बन्धी व्यवस्था गर्नु पर्ने वा नपर्ने वा के कस्तो प्रकृतिको विघटन सम्बन्धी व्यवस्था गर्नु पर्ने भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुग्न सजिलो हुन्छ भन्दै संसदीय व्यवस्थामा सदन विघटन गरेर पदावधि समाप्त व्यवस्था गरेको पाइन्छ । ...वेष्ट मिनिस्टर शैलीको संसदमा भने विघटनमा कुनै शर्त वा पूर्व शर्त राखिएको पाइदैन भन्ने उल्लेख छ ।संसदीय प्रणाली अवलम्बन गरिएका मुलुकहरूमा कुन समयमा संसद विघटन गर्ने भन्ने कुरा प्रधानमन्त्रीको अर्थात् सरकार प्रमुखको स्वविवेकीय छनौटको विषय हुन्छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसरी नै पृष्ठ ४७ मा सुझाव दिने क्रममा उल्लेख गरिएको छ “...संसदीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरिएमा न्यायोचित पूर्वशर्त सहितको विघटन सम्बन्धी व्यवस्था राख्न उपयुक्त हुन्छ र कार्यपालिका र व्यवस्थापिका बिच शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने शासन व्यवस्था अवलम्बन गर्ने शासन व्यवस्था अङ्गीकार गरिएमा विघटन सम्बन्धी व्यवस्था राख्न आवश्यक देखिदैन ।” (यस्तो शासकीय व्यवस्थालाई राष्ट्रपतीय शासनको रूपमा राखिएको

हो भन्ने कुरा शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनको पृष्ठ १२ दोश्रो अनुच्छेदको अन्तिम हरफको अध्यायनले स्पष्ट गर्दछ, यो कुरा विवाद समाधान उपसमितिको माइन्टको पृष्ठ ४६ को ३.२ को वास्तविक अर्थमा शक्ति पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तलनको व्यवस्था उल्लेख भएबाट समेत स्पष्ट हुन्छ।)

५. तल्लो सदनलाई विघटन गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई हुनु हुँदैन भन्ने सुझाव आएको थियो ?

पहिलो संविधानसभाले मुलुकभरबाट संविधान निर्माणको क्रममा सुझाव सङ्कलन गरेको थियो । सो प्रतिवेदनको पृष्ठ १०३ को प्रश्न नं. १९ मा संघीय विधायिकाको तल्लो सदन विघटन गर्ने अधिकार दिन हुन्छ वा हुँदैन भनी राय सङ्कलन गरिएकोमा ३३६७२ जनाले यस सम्बन्धी राय दिनु भएको थियो । जसमा प्राप्त परिणाम निम्न अनुसार रहेको पाइन्छ ।

क. विघटनको सम्बन्धी व्यवस्था राख्ने : २२१३८ (६५.७४ प्रतिशत)

ख. विघटन सम्बन्धी व्यवस्था नराख्ने : १०६३२ (३१.५७ प्रतिशत)

ग. अन्य : ९०२ (२.६७ प्रतिशत)

यसरी नै प्रश्न नम्बर २५ (पृष्ठ १०५) मा समेत प्रदेश विधायिका विघटन गर्ने अधिकार दिनु पर्दछ भन्ने मत अत्यधिक रहेको पाइन्छ । ३२७४९ जनाले यस सम्बन्धी राय दिनु भएको थियो । जसमा प्राप्त परिणाम निम्नअनुसार रहेको पाइन्छ ।

क. विघटनको सम्बन्धी व्यवस्था राख्ने : २३६०२ (७२.०६ प्रतिशत)

ख. विघटन सम्बन्धी व्यवस्था नराख्ने : १०६३२ (२६.०४ प्रतिशत)

ग. अन्य : ६१६ (१.८८ प्रतिशत)

जनताले दिएको सुझाव संयोग मात्र हैनन । जनताले सरकारका स्थायित्वको लागि संसदीय व्यवस्था भएमा यस्तो अधिकार हुनु पर्ने राय दिएको भन्ने स्पष्ट छ । त्यसैले संविधानसभाले संकलन गरेको राय सुझाव समेतलाई ध्यानमा संविधानसभा व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको अवधारणपत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा २०६६ को पृष्ठ २ धारा २(५) मा यस संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएमा बाहेक प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पाँच वर्ष हुने उल्लेख भएको विषय, पृष्ठ ५ को धारा ११ अधिवेशन आह्वान र अन्त्य तथा

प्रतिनिधिसभाको विघटन शीर्षक र सोही धाराको उपधारा ४ मा राष्ट्र प्रमुखले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा वैकल्पिक सरकार गठन हुने सम्भावना नरहेको अवस्थामा मात्र प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सक्नेछ र त्यसरी प्रतिनिधिसभा विघटन गर्दा ६ महिनाभित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन हुने मिति समेत तोकिने छ भन्ने उल्लेख गरी सो विषय शासकीय स्वरूपसँग अन्तरसम्बन्धित भएको भन्ने कैफियत जनार्दन शासकीय स्वरूप कस्तो हुन्छ सो कुराले यो विषय समावेश गर्ने वा नगर्ने निर्धारण गर्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिले तल्लो सदन विघटनको अधिकार प्रधानमन्त्रीमा दिने वा नदिने सम्बन्धमा कुनै निर्णय र यकिन राय दिएको थिएन भन्ने स्पष्ट छ ।

६. के शासकीय स्वरूप कस्तो हुने विषय पहिलो संविधानसभाले निर्णय गरेको थियो ?

थिएन । पहिलो संविधानसभामा संवैधानिक समिति भित्र विवाद समाधान उपसमिति गठन गरिएको थियो । यस उप समितिलाई सबै समितिमा विवाद भएका विषयहरू उच्च स्तरीय राजनैतिक सम्वादको माध्यमबाट समाधान गर्ने अधिकार संवैधानिक समितिले दिएको थियो । उपसमितिको कार्यकालभर ६२ वटा बैठक सम्पन्न भएका थिए । यस उपसमितिको संयोजक माननीय पुष्पकमल दाहाल रहनु भएको र प्रमुख दलको शीर्ष नेताहरू पाँचजना र आमन्त्रीत सदस्य ९ जना रहनु भएको थियो । यस उपसमितिको मिति २०६७/११/१७ को माइन्ट हेर्दा सो बैठकले (पृष्ठ २) संघीय व्यवस्थापिकामा प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रिय सभा दुई सदन रहने नीतिगत सहमति गरेको थियो । यसरी नै मिति २०६७/११/२५ को माइन्ट (पृष्ठ ४) हेर्दा संघीय व्यवस्थापिकाको तल्लो सदन विघटन भएको तर निर्वाचन नभएमा के गर्ने भन्ने कुरा शासकीय स्वरूपको निर्धारण गर्दा ध्यान दिने भन्ने सम्म उल्लेख गरेको तर यो विषयमा संविधानभित्र कहिल्यै छलफल भएको कुरा कुनै प्रतिवेदन वा माइन्टमा पाइदैन । विवाद समाधान उपसमितिको बैठकको कामकारवाहीको संक्षिप्त विवरणको पृष्ठ १३ मा रहेको मिति २०६८/५/१३ को माइन्ट हेर्दा राज्यको पुनरसंरचना, शासकीय स्वरूप र निर्वाचन प्रणाली बारे टुङ्गो नलागेको, मिति २०६८/०७/२८ को (पृष्ठ १४) मा शासकीय स्वरूप र निर्वाचन प्रणालीको तुलनात्मक अध्ययन गरी मा. लक्ष्मण लाल

कर्णले पेश गर्नु भएको लिखित प्रतिवेदनमा छलफल गर्ने निर्णय भएको भन्ने उल्लेख छ । सोही माइन्ट साथ पेश भएको पृष्ठ ४४ मा शासकीय स्वरूपको तुलना सहितको प्रतिवेदनमा संसदीय शासन प्रणालीको विषयमा विघटन सम्बन्धमा निम्नलिखित व्यहोरा उल्लेख छ :

संसदीय शासन प्रणाली :

- यो प्रणाली बेलायतको संसदीय अभ्यासबाट विकसित भएको हो ।
- मुलुकको सम्पूर्ण कार्यकारी अधिकार खासगरी सरकार प्रमुख अर्थात् प्रधानमन्त्रीमा निहित रहेको हुन्छ र राष्ट्रप्रमुख नाम मात्रको अर्थात् फिगरहेड मात्र हुन्छ ।
- बेलायतबाट विकास भएकोले त्यहाँको संसद भवन रहेको वेस्टमिनिस्टरको नामबाट यसलाई वेस्टमिनिस्टर मोडेलको शासन प्रणाली भनिने गरेको पाइन्छ ।

संसदीय शासन प्रणालीका विशेषताहरू :

- व्यवस्थापिका र कार्यपालिका विचको सम्बन्ध परस्परमा अन्योन्याश्रित रहने ।
- संसदले असहयोग गरेमा प्रधानमन्त्रीले संसदको तल्लो सदन विघटन गरी ताजा जनादेशको लागि निर्वाचनमा जान सक्ने ।

संसदीय शासन प्रणालीमा देखा परेका केही कमी कमजोरीहरू

- सरकार प्रमुखले आफुलाई अनुकूल लागेको अवस्थामा जहिले पनि संसद विघटन गरी मध्यावधि निर्वाचनमा जान सक्ने ..।

राष्ट्रपतीय प्रणालीमा संसद विघटन नहुने मिश्रित शासन प्रणाली भएमा तल्लो सदन विघटन हुन सक्ने :

- यसरी नै सोही प्रतिवेदनको पृष्ठ ४६ मा राष्ट्रपतीय शासन भएमा व्यवस्थापिकाले पूरा अवधि काम गर्न सक्ने भन्ने उल्लेख गरी यो प्रणालीमा विघटनको कुनै व्यवस्था भएको पाइँदैन ।
- तर मिश्रित प्रणालीका केही विशेषता भन्ने उल्लेख गर्ने क्रममा समेत पृष्ठ ४७ मा राष्ट्रप्रमुखले व्यवस्थापिका भङ्ग गर्न सक्ने उल्लेख गरिएको छ । यसरी नै सोही

प्रतिवेदनको पृष्ठ ४८ को ५.२ मा प्रधानमन्त्रीले संसद भङ्ग गर्न सक्ने तर साँगसँगै प्रधानमन्त्रीको समेत निर्वाचन हुने उल्लेख गरी प्रधानमन्त्रीय प्रणालीमा समेत संसद भङ्ग हुने अधिकार दिएको पाइन्छ ।

यसबाट राष्ट्रपतीय शासनको अवस्थामा बाहेक सबैमा संसद भङ्ग गर्ने अधिकार हुने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

उल्लेखित पृष्ठभूमिमा संविधानसभाको विवाद समाधान उपसमितिको मिति २०६६/९/१५ को बैठक (पृष्ठ २१) र मिति २०६९/१/११ (पृष्ठ २५) को माइज्युट हेर्दा शासकीय स्वरूप बारे निष्कर्षमा नपुगेको उल्लेख छ । त्यस पृष्ठभूमिमा मिति २०६९/२/२ को माइज्युट हेर्दा उपसमितिका संयोजकले प्रमुख राजनैतिक दल बिचको सहमति भनी बैठकमा पेश गर्नु भएको सहमति (पृष्ठ ६१ र ५१) मा शासन प्रणाली मिश्रित हुने उल्लेख गरी सो प्रणालीमा समेत राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्री बिच सल्लाह, परामर्श र सिफारिसमा सम्पादन हुने कार्यहरूको क्रम संख्या १२ मा संघीय प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ ।

यो सहमति कार्यन्वयन भएन र पहिलो संविधानसभा काम सम्पन्न नगरी विघटन हुन पुग्यो । तर पनि यस संविधानसभामा कहीं कतै संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार दिन हुँदैन वा कटौती गरिनु पर्दछ भन्ने कुनै छफफल भएको वा निर्णय भएको पाइदैन । उल्टै संसदीय शासनमा सरकार स्थायित्वका लागि प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार हुनु पर्दछ भन्ने (शासकीय स्वरूपको प्रतिवेदन २०६६ पृष्ठ ९ दोश्रो अनुच्छेदको अन्तिम हरफ) उल्लेख भएबाट स्पष्ट हुन्छ ।

७. सोह्रबुँदे सहमतिबाट संसदीय शासनको शासकीय स्वरूपको निर्धारण : पहिलो संविधानसभाको आवसन पछि २०७० सालमा दोश्रो संविधान सभा निर्वाचन भयो । पहिलो संविधानसभाको दलीय संरचना समेत दोश्रो संविधानसभामा पुग्दा पुरै परिवर्तन भयो । पहिलो संविधानसभामा राष्ट्रपतीय शासनको पक्षमा उभिएको नेकपा माओवादी ठूलो दल भएकोमा तेश्रो दल बन्न पुग्यो । दोश्रो संविधानसभामा संसदीय शासन प्रणालीका पक्षधर नेपाली कांग्रेस र नेकपा एमाले ठूलो दलको रूपमा स्थापित भए ।

कुन शासन प्रणाली अपनाउने भन्ने विषयमा पहिलो संविधान सभाको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिमा फरक फरक मत रहेको थियो । तर कसैको पनि बहुमत हुन सकेन । राष्ट्रपतीय शासन प्रणालीको पक्षमा नेकपा माओवादी पक्षको १८ मत, संसदीय शासन प्रणालीको पक्षमा नेपाली कांग्रेस र नेकपा एमाले को १६ मत, र अन्य कतिपय सभासदहरूको फरक फरक मत रहेको थियो । दोश्रो संविधान सभा निर्वाचन पछि संविधान सभामा देखिएको दलीय संरचनाको परिवर्तन अनुसार नै शासकीय स्वरूप निर्धारण भएको देखिन्छ । दोश्रो संविधान सभामा निर्णायक अवस्थामा रहेका तत्कालिन दलहरूमध्ये नेपाली कांग्रेस र नेकपा एमाले तथा मधेसी जनअधिकार फोरम लोकतान्त्रिक संसदीय शासन व्यवस्थाको पक्षमा उभिए । यो तथ्य दोश्रो संविधान सभाको संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्यौल समितिको प्रतिवेदन २०७१ को पृष्ठ २३४ देखि २६३ सम्म उल्लेख भएको फरक फरक मतको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ । जसमा १६ मतको प्रस्तावमा रहेको संसदीय शासन प्रणालीका पक्षपातीहरूले पेश गरेको फरक मत सहितको मस्यौदा सोही प्रतिवेदनको पृष्ठ २४८ सि नं ३४ र पृष्ठ २५२ को सि नं ४३ समेत उल्लेख रहेको छ । यसरी नै सोही प्रतिवेदनमा व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनमा भएको असहमति सम्बन्धमा सो प्रतिवेदनको पृष्ठ २६५ देखि २७० मा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैले पहिलो संविधानसभामा शासकीय स्वरूप सम्बन्धमा कुनै निष्कर्षमा पुगेको थिएन ।

यी फरक मतहरूलाईको संविधान निर्माणको क्रममा २०७२ जेष्ठ २६ गते सम्पन्न भएको बहुचर्चित चारदलीय सोह्र बुँदे सहमतिबाट शासकीय स्वरूप संसदीय हुने कुरामा प्रमुख दल विच सहमति भएको पाइन्छ । जसमा अन्य बुँदामा तत्कालिन नेकपा माओवादी सहमत भएको भएता पनि शासकीय स्वरूपमा आफ्नो असहमति उल्लेख गर्ने तर विरोध नगर्ने उल्लेख गरी संविधान निर्माण भएको हो । सोह्र बुँदे सहमति लागु गर्ने क्रममा वर्तमान संविधानको धारा ७४ थप भएको हो । यो व्यवस्था पहिलो संविधानसभाको कार्यकालमा कुनै पनि समितिको प्रतिवेदनमा समावेश भएको थिएन । नेपालको अधिराज्यको संविधान २०४७ वा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ शासकीय स्वरूप कस्तो हुने भन्ने कुरा संविधानको कुनै धारामा उल्लेख भएको पाइदैन ।

सोह्र बुँदे सहमतिको सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा दायर भएको मुद्दामा (विजय कान्त कर्ण विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद कार्यलय समेत २०७१-७०-०९५३) सम्मानित सर्वोच्च अदालतका माननिय न्यायाधीश श्री गिरिश चन्दलाल ज्यूबाट मिति २०७२ असार ४ गतेका दिन शासकीय स्वरूप, निर्वाचन प्रणाली, न्याय प्रणाली, नागरिकता तथा मधेश आयोग जस्ता विषयमा लिखित जवाफ परेपछि हुने गरी सो सहमतिको राज्यको पुनरसंरचना सम्बन्धी व्यवस्थालाई अन्तरिम संविधानको धारा १, ८२ र १३८ विपरीत भएको हुँदा सो विषयमा अन्तरिम आदेश जारी भएको थियो । यसमा पनि २०७२ पौष १ गते सो रिट मा. न्या. कल्याण श्रेष्ठ र मा. न्या. वैद्यनाथ उपाध्यायको ईजलासबाट खारेज भै सकेको हुँदा अर्थात् शासकीय स्वरूपको बारेमा भएको सहमति संविधानमा समावेश भै सकेको तथ्य स्थापित छ ।

८. संसदीय शासन प्रणाली सम्बन्धमा एनेकपा माओवादीको फरक मत : सोह्र बुँदे सहमतिको बुँदा नं ७ मा “देशको शासन सञ्चालन गर्न बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संसदीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरिने छ ।” उल्लेख छ । बुँदा नं ८ मा “नेपालमा एक संवैधानिक राष्ट्रपति हुनेछन् । राष्ट्रपतिको निर्वाचन संघीय संसद, प्रादेशिक सभा सदस्य सहितको निर्वाचक मण्डलबाट हुनेछ” भन्ने उल्लेख गरिएको थियो । यसमा नेकपा माओवादीले “संसदीय शासन प्रणाली र संवैधानिक राष्ट्रपतिका बारेमा भिन्न मत प्रस्तुत गरेको थियो । भिन्न मत रहे पनि संविधान निर्माणको प्रक्रिया अघि बढाउने कुरामा भने सहमति रहेको छ” भन्ने उल्लेख छ । सोही सहमतिको जगमा संसदीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरिएको हो । यसमा कही सुधारिएको संसदीय प्रणाली राखिने भन्ने उल्लेख छैन । अहिले संविधान निर्माणको क्रममा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न नपाउने राष्ट्रपतीय शासनको पक्षधरहरूले विघटनको अधिकार नेपालको संविधानमा छैन भन्नुको कुनै अर्थ छैन ।

९. अस्थिरता अन्त्य गर्न अविश्वासको प्रस्तावमा लगाम लगाउने र भावी प्रधानमन्त्रीको नाम उल्लेख गर्नु पर्ने सुझाव समावेश: संविधानसभाको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनले संसदीय प्रणालीको सबल पक्ष र दुर्बल पक्षको बारेमा विवेचना पछि यस्तो दुर्बल

पक्षलाई हटाउन पृष्ठ ५३ को दोश्रो अनुच्छेदमा “प्रधानमन्त्री सदनको विश्वास रहे सम्ममात्र आफ्नो पदमा बहाल रहने व्यवस्था हुनेछ । निजलाई व्यवस्थापिकाको तल्लो सदनको तत्काल कायम सदस्य संख्याको बहुमतबाट कुनै पनि बखत पदमुक्त गर्न सकिने प्रावधान रहने छ । यस्तो खालको व्यवस्था संसदीय शासन प्रणालीको मेरुदण्डको रूपमा रहेको छ । तर विगतको हाम्रो संसदीय अभ्यासलाई मध्यनजर गर्दा बारम्बारको अविश्वासको प्रस्तावले मुलुकमा कुनै पनि सरकार दिगो रूपमा चलन नसकी समग्रमा सरकारको स्वरूप अस्थित रहेको हामी पाउँछौं । तसर्थ अस्थिर सरकारको सम्भावनालाई अन्त्य गर्न विगतका भन्दा केही नयाँ प्रावधानहरू संविधानमा राख्नु उपयुक्त देखिएको छ । जस अनुरूप एउटा सरकार गठन भएको एक वर्ष व्यतित नभई सो सरकार विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव राख्न नपाइने, र एउटा अविश्वासको प्रस्ताव असफल भएमा एक वर्ष भन्दा पहिले अर्को अविश्वासको प्रस्ताव राख्न नपाइने व्यवस्था गरिने छ । यसै गरी अविश्वासको प्रस्ताव राख्दाकै अवस्थामा अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा कस्को नेतृत्वमा सरकारको गठन हुने हो सो समेत उल्लेख गरी अर्थात् आगामी प्रधानमन्त्रीको नाम समेत प्रस्तावित गर्नु पर्ने गरी रचनात्मक अविश्वासको प्रस्तावको व्यवस्था गरिने छ । भनी संसदीय व्यवस्थामा केही परिवर्तन गरिएको थियो । यसमा कहीं पनि प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार दिन हुँदैन भन्ने उल्लेख छैन ।

१०. मस्यौदाको तरिकामा भिन्नता, विघटनको अधिकारको सार पहिला भै समावेश : शासकीय स्वरूपको प्रतिवेदनमा कहीं पनि संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार दिएको कारण अस्थिरता उत्पन्न भएको भन्ने नभई अविश्वासको प्रस्तावको कारण उत्पन्न अस्थिरतालाई नियन्त्रण गर्न संविधानसभाले मिहेनत गरेको पाइन्छ । यी तथ्यलाई लुकाई संविधानसभाले व्यापक छलफल पछि विघटनको अधिकार कटौती गरेको हो भनी गरिएको बहस र रिट निवेदनको कथन पूर्णतः तथ्यहीन छ । संविधानले संसदीय शासन प्रणालीमा रहने प्रधानमन्त्रीको विघटनको सिफारिस गर्ने र राष्ट्र प्रमुखबाट स्वीकृत हुने अधिकारमा कटौती गर्ने कुनै प्रावधान राखेको छैन । यस सम्बन्धमा संविधान सभाको कुनै पनि समितिको प्रतिवेदनमा सो उल्लेख भएको पाइँदैन । यसबाट विघटनको अधिकार संविधान सभाले कटौती गरेको नभई मस्यौदाको क्रममा फरक किसिमले धारा ७४, ७५, ७६ र ८५

मा व्यवस्थित गरेको मात्र हो भन्ने स्पष्ट छ। संसदीय व्यवस्थामा प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई हुने तथ्य संविधानसभाले निर्विवाद रूपमा स्थापित गरेको छ। यसैले धारा ८५ मा प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पूरा पाँच वर्ष हुने नभई अगावै विघटन गर्ने व्यवस्था गरिएको स्पष्ट छ।

त्यसैले नेपालको संविधानले अवलम्बन गरेको प्रणाली संसदीय शासन प्रणाली भएको र संसदीय शासन प्रणालीमा विघटनको अधिकार हुने भन्ने स्पष्ट रूपमा संविधानसभाका प्रतिवेदनहरूले उल्लेख गरेको अवस्थामा यो शासन प्रणाली प्रधानमन्त्रीको विघटनको अधिकारविहीन सुधारिएको शासन प्रणाली हो भन्ने कुरा सूर्यलाई हत्केलाले छेक्नु मात्र हो भन्ने स्पष्ट छ।

ख. नेपालको संविधानले धारा ७६(१), ७६ (७) र ८५ ले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार दिएको छ वा छैन ?

१. वर्तमान सरकार धारा ७६(१) बमोजिमको सरकार हो : यो सरकार धारा ७६ को (१) अन्तर्गत कि (२) अन्तर्गत भन्ने विषय समेत रिट निवेदकले उठाउन भएको थियो। निसन्देह यो सरकार गठन हुँदा धारा ७६(२) बमोजिम तत्कालिन नेकपा एमाले र तत्कालिन नेकपा माओवादीको समर्थनमा धारा ७६ को उपधारा (२) बमोजिम सरकार बनेको हो। दल एकीकरण भएपछि स्वतः धारा ७६(१) मा परिणत भएको हो। यदि कसैले यो सरकार धारा ७६(२) को सरकार भनी दावी गर्दछ भने मिति २०७७ पौष ५ गते प्रतिनिधिसभा विघटन हुँदा नेकपा एमाले र माओवादी दुवैको अस्तित्व पृथक रहेको कुरा प्रमाणित गर्नु पर्ने हुन्छ। अहिले ती दुवै दल अस्तित्वमा रहेका छैनन्। हाल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) मात्र अस्तित्वमा रहेको छ र प्रतिनिधिसभा विघटन हुँदा सम्म विधिवत रूपमा दल विभाजन भएको छैन। पार्टीको विधान बमोजिम र संसदीय दलको विधान बमोजिम संसदीय दलको नेता, उपनेता, प्रमुख सचेतक, राष्ट्रिय सभाको प्रमुख सचेतक आदि एउटै छन्। यो विषयलाई निर्वाचन आयोगको निर्णयले पनि पुष्टि गरेको छ। दल एकीकरण भएको विषयमा संसदीय दलको पत्रवाट संसद सचिवालयलाई जानकारी गराएको देखिन्छ। अदालतको आदेशवाट ईजलास समक्षमा प्रतिनिधिसभाले पठाएको दलहरूको विवरणमा समेत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) को १७३ जना सदस्य भन्ने

देखिएको छ । दल एकीकृत भएको कारण संविधानमा सभामुख र उपसभामुख एउटै दलको हुन नहुने भएको हुँदा सभामुखको निर्वाचनका अगाडि उपसभामुखको राजीनामा आएको र प्रतिनिधिसभा नियमावली २०७५ नियम २१५ बमोजिम प्रतिनिधि सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलले विवरण दिनुपर्ने व्यवस्था भए बमोजिम दल एकीकरणको अभिलेख प्रतिनिधिसभामा रहेको स्पष्ट हुन्छ । यसरी नै दल एकीकरण भएको अभिलेख निर्वाचन आयोगको २०७५ जेठ २३ को राजपत्रमा प्रकाशित भएको सूचनाबाट देखिन्छ । एकीकरण पछिको मुख्य सचेतकको पहिचान सहित रिट निवेदक ००३७ देव प्रसाद गुरुङको निवेदनमा पनि स्वीकार गरी रिट निवेदन परेको छ । विघटनको सिफारिस र निर्णयमा धारा ७६ को (१) नै उल्लेख भएको छ । त्यसैले धारा ७६ को उपधारा (१) बमोजिम कायम भएको विषय स्थापित छ ।

२. **सीमित सरकारको अवधारणा भित्रै प्रतिनिधिसभाको विघटनको अधिकार प्रयोग हुन सक्छ :**
- विपक्षी रिट निवेदकहरूले बहसको क्रममा र रिट निवेदनमा समेत सीमित सरकारको अवधारणा अनुसार सरकारको सञ्चालन हुनु पर्दछ र संविधानमा बहुमत प्राप्त प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार दिएको छैन । त्यसैले प्रतिनिधिसभाको विघटन हुन सक्दैन भनी उल्लेख गर्नु भएको थियो । वास्तवमा विपक्षीहरूले उठाउनु भएको उल्लेखित तर्कलाई संविधानको व्यवस्था र संविधानसभाको दस्तावेजले साथ दिएको पाइँदैन । राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनको पृष्ठ ६ को दोश्रो अनुच्छेदमा “.. कार्यपालिकालाई नै सरकार भन्ने गरिन्छ । यी तिनै अङ्गका काम कर्तव्य र अधिकारको स्पष्ट व्यवस्था सम्बन्धित मुलुकको संविधानले नै व्यवस्थित गरिदिएको हुन्छ । यद्यपि संसारभरि नै सर्वस्वीकृत एउटा मान्यता के छ भने व्यवस्थापिका र न्यायपालिकालाई संविधानद्वारा प्रदत्त गरिए बाहेकका अन्य सम्पूर्ण अधिकारहरू कार्यकारिणी अधिकार हुन् ।समष्टिगत रूपमा कार्यकारिणी भन्नाले कानूनको शासनको परिधिभित्र रही राज्यको इच्छा कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित समस्त निकायहरूलाई जनाउँछ ।” भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सीमित सरकारको अर्थ कार्यकारिणी अर्थात् कार्यपालिका वा संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा रहने मन्त्रीपरिषदले नेपालको संविधानले अवलम्बन गरेको संसदीय शासन प्रणालीको प्रमुख विशेषताको रूपमा रहेको प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न नपाउने

भन्न मिल्दैन । यदि यस्तो विघटनको अधिकारमा अङ्कुश लगाउने कुनै व्यवस्था संविधानमा भएकोमा त्यस्तो अधिकारको अतिक्रमण भएको अवस्थामा मात्र सीमित सरकारको प्रश्न सान्दर्भिक हुने थियो । तर स्पष्ट रूपमा संसदीय शासनमा प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटनको अधिकार हुने कुरालाई बेवास्ता गरी सीमित सरकारको नाममा दलीय अनुशासन नै कायम गर्न नसक्ने गरी प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिसको अधिकार छैन भनी व्याख्या गर्न मिल्दैन । प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको अधिकारको प्रयोग सीमित सरकारको अवधारणा भित्रै प्रयोग गर्ने हुँदा सो अवधारणको उल्लङ्घन भएको मान्न मिल्दैन ।

३. संविधानको व्याख्या गर्दा संविधानको मर्म र भावनालाई आधार बनाउनु आवश्यक पर्ने :

संविधानको व्याख्या गर्दा कुनै एउटा धारालाई मात्र हेरेर व्याख्या गर्न हुँदैन र समग्र व्यवस्थालाई एकै साथ हेरिनु पर्दछ । “...संविधान भन्नाले संविधानको धारा, उपधारा खण्ड उपखण्ड ईत्यादि सबैलाई जनाउँछ । प्रस्तावना पनि संविधानको एउटा महत्वपूर्ण अंश हो । प्रस्तावनामा व्यक्त भएको भावना र उद्देश्य पनि संविधान हो ।... **संविधानको अन्य धाराहरूमा गरिएका व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त संविधानको भावना र उद्देश्यलाई समेत दृष्टिगत गर्न पर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा खासगरी संसदीय प्रणाली र बहुदलीय प्रजातन्त्रका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरूको सम्बर्धन गर्न संविधानमा समाहित गरिएका प्रावधानहरूमाथि विचार गर्नु पर्ने हुन्छ ..”**। भनी रविराज भण्डारी विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी भएको मुद्दामा (शुभ जन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२ को पृष्ठ ४९ प्रकरण नं ९२) भएको व्याख्याबाट नै नेपालको संविधानको धारा ७४ मा व्यक्त संसदीय शासन प्रणालीमा प्रधानमन्त्रीमा अन्तरनिहित प्रतिनिधिसभाको विघटनको अधिकारलाई निष्क्रिय गर्ने नभई यसलाई उजागर गरेको स्पष्ट छ ।

४. प्रस्तावनामा प्रयुक्त हामी नेपाली जनता भन्ने शब्दले जनतामा जानबाट रोकेको अर्थ गर्न

मिल्दैन : नेपालको संविधानको प्रस्तावनाको शुरुमा “हामी सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनता” उल्लेख भएको र अन्तिम हरफमा “...यो संविधान जारी गर्दछौं”। भन्ने उल्लेख छ । यसबाट संविधानको निर्माता नेपाली जनता भएकोमा विवाद छैन । यदि संविधानको प्रयोगमा प्रधानमन्त्रीलाई कुनै समस्या उत्पन्न भएमा संविधानका निर्माता अर्थात् जनतामा

जानु पर्ने कुरा सोही प्रस्तावनामा प्रयुक्त शब्दहरूबाट नै स्पष्ट देखिएको छ । यदि प्रधानमन्त्री वा मन्त्रीपरिषदले जनतामा जाने बाहेक अन्य कार्य गरेको भए यो पूर्णतः संविधान विपरीत हुने थियो । तर जनतामा संविधानको धारा ७६(७) अनुरूप ताजा जनादेशमा जाने कार्यलाई संविधान विपरीत भन्न मिल्दैन ।

५. सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग गर्न पाउनु नेपाली जनताको हक हो : नेपालको संविधानको धारा २ मा सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा निहित रहेको छ र यसको प्रयोग यस संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख गरेको छ । यो भाषाको सिफारिस संवैधानिक समितिले गरेको हो । संवैधानिक समितिको प्रतिवेदन २०६६ को पृष्ठ ७२ को आठौं अनुच्छेदमा “...सार्वभौमसत्ता जनतामा रहेको छ वा एक व्यक्तिमा रहेको छ भन्ने कुराले ठूलो राजनैतिक महत्व राख्दछ । जनतामा सार्वभौमसत्ता निहित रहेको अवस्थामा संविधान निर्माण वा संशोधनका क्रममा जनताको सहभागितालाई स्वीकार गरिन्छ । शक्तिको स्रोत जनता नै हुने हुँदा सार्वभौमसत्तालाई जनताबाट अलग गर्न सकिदैन । तसर्थ लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा जनतामा नै सार्वभौमसत्ता निहित रहेको हुन्छ ।” यसरी नै सोही प्रतिवेदनको पृष्ठ ७४ को अन्तिम अनुच्छेदमा “...वालिग मताधिकार भित्र जनप्रतिनिधि चयन गर्ने जनसुकै निर्वाचन र जनमत सङ्ग्रह समेतमा प्रयोग हुने मताधिकार...पर्ने” उल्लेख भएबाट प्रधानमन्त्रीले संविधान संशोधनको एजेन्डासहित निर्वाचनमा जाने गरी सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष गर्नु भएको सिफारिस र सो आधारमा भएको प्रतिनिधिसभाको विघटन संविधान अनुकूल रहेको स्पष्ट छ ।

६. प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पाँच वर्ष भन्दा बढि हुने होइन, तर कम हुन सक्छ : नेपालको संविधानको धारा ८५ ले प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पाँच वर्ष निर्धारण गरेको होइन । यदि रिट निवेदकहरूले माग गरे बमोजिम पाँच वर्षको कार्यकाल हुने हो भने त्यसलाई कार्यकाल नभनी पदावधि शब्दको प्रयोग हुने थियो वा कार्यकाल नै उल्लेख हुँदा पनि अगावै विघटन भएकोमा बाहेक भन्ने शब्द प्रयोग हुने थिएन । यो कुरा व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदन २०६६ ले k|:tfj गरेको मस्यौदाको धारा ३ को उपधारा (५) मा उल्लेख भएको “ यस सम्विधान बमोजिम (अगावै विघटन भएकोमा बाहेक) प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पाँच वर्षको हुनेछ भन्ने पदावलीलाई विशेष जोड दिएर

वोल्डमा राखिएको विषय राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिसँग अन्तरसम्बन्धित रहेको भनी कैफियत जनाइने थिएन । यसको अर्थ अगावै विघटन हुने व्यवस्था राष्ट्रपतीय शासनमा नहुने र संसदीय शासन वा मिश्रित शासन प्रणालीमा हुने भएको हुँदा सो बमोजिम कस्तो शासन प्रणाली अपनाइन्छ, त्यसमा निर्भर हुने सन्दर्भमा राखिएको स्पष्ट छ । यदि पाँच वर्ष नै प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल हुने परिकल्पना गरिएको भए संविधानको धारा २१५ को उपधारा (६), धारा २१६ को उपधारा (६) र धारा २२५ मा जस्तै पाँचवर्ष हुने व्यवस्था गरिने थियो । त्यो नगरिएको हुनाले ति धारालाई धारा ८५ सँग तुलना गरेर हेर्दा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सकिने स्पष्ट छ । यसमा पनि निश्चित कार्यकाल उल्लेख भएको अवस्थामा संविधानले पदावधि शब्दको प्रयोग गरेको तथ्य **अनुसुचि-१** मा उल्लेखित तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पाँचवर्ष नै हो भन्ने निवेदकको माग संविधान अनुरूप देखिदैन ।

७. **स्वत पदमुक्त प्रधानमन्त्रीमा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने अधिकार हुने तर बहुमत सिद्ध प्रधानमन्त्रीमा नहुने भन्न मिल्दैन** : नेपालको विधानको कुनै पनि प्रावधान अध्ययन गर्दा बहुमत प्राप्त प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटनका लागि सिफारिस गर्न नपाउने भनी संविधानले कँही कतै व्यक्त वा अव्यक्त रूपमा रोकेको अवस्था छैन । निर्वाचनमा पराजित भएको प्रधानमन्त्री अर्थात् प्रतिनिधिसभामा बहुमत सिद्ध गर्न नसकेको प्रधानमन्त्रीले पाउने भन्ने उल्लेख गर्नको लागि मात्र धारा ७६(७) मा धारा ७६(५) बमोजिम विश्वासको मत प्राप्त गर्न नसकेमा त्यस्तो प्रधानमन्त्रीलाई समेत प्रतिनिधिसभा विघटनको अधिकार प्रदान गरिएको हो । नत्र त्यस्तो प्रधानमन्त्री धारा १००(३) बमोजिम स्वत पदमुक्त भई अर्को प्रधानमन्त्री खोजी गर्दा म्युजिकल चेयर खेल जस्तो भई राजनीति नै अस्तव्यस्त हुने हुँदा त्यस्तो प्रधानमन्त्रीको बचाउको लागि राखिएको हो । संविधानमा कुनै प्रधानमन्त्रीले पाउने र कुनैले नपाउने भन्ने विभेद गर्नु पर्ने भए सो कुरा विधिनिर्माताले संविधानमा नै उल्लेख गर्ने थियो । धारा १०० को उपधारा (४)मा लगायतको अन्य धाराहरुमा प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश प्रयोग गर्ने विधि निर्माताले यसमा समेत यस्तै प्रतिवन्ध लगाउने थियो । यसैले कानूनको व्याख्या गर्दा कुनै कुरा रोक लगाएको देखिदैन भने त्यो कार्य गर्न प्रधानमन्त्रीले

पाउने नै हुन्छ । यसैले स्वतः पदमुक्त हुने प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिस गर्न पाउने तर बहुमत सिद्ध प्रधानमन्त्रीले गर्न नपाउने भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन ।

८. बहुमत प्राप्त प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटनका लागि कुनै पूर्व शर्त छैन : नेपालको संविधानको धारा ७४ मा संसदीय शासन प्रणाली अबलम्बन गरी सो प्रणालीका विशेषतालाई स्वीकार गरिएको छ । कुनै पनि राजनीतिक प्रणालीका आफ्नै विशेषता तथा गुणहरू हुन्छन् । त्यसैगरी संसदीय व्यवस्थाका केही विशिष्ट गुण स्वीकार गरिएका छन् । यस प्रणालीमा कार्यकारिणी अधिकार प्रधानमन्त्रीमा रहन्छ । प्रधानमन्त्रीले संसद विघटन गर्न पाउने अधिकार संसदीय प्रणालीको आधारभूत विशेषताभित्र पर्दछ । सो विशेषता बेगर धारा ७४ क्रियाशील हुन सक्दैन । त्यसैगरी धारा ८५ ले प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल अगावै विघटन हुन सक्ने अवस्थालाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छ । धारा ९१ को उपधारा (६) को खण्ड (क) र धारा १११ (१०) मा मा उल्लिखित प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पनि प्रतिनिधिसभा पाँच वर्ष अगाडि नै विघटन हुने स्पष्ट गरेको छ । यदि कुनै धारामा अधिकार दिएको तर कर्ता उल्लेख छैन भने स्वतः धारा ७५ बमोजिम सो अधिकार मन्त्रीपरिषदमा परेको मानिन्छ । त्यसमा पनि संविधानको धारा ७४ मा अभिव्यक्त मर्म र भावना तथा धारा ७६(७) मा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले प्रतिनिधिसभा विघटन गरी ६ महिना भित्र निर्वाचन हुने मिति निर्धारण गर्ने भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको अवस्थामा प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटनको अधिकार छैन भन्नु कोरा तर्क मात्र हुन जान्छ । यसमा पनि धारा ७६(१) वा ७६(२) वा ७६(३) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीको बहुमत खण्डित भै सकेको तथ्य पुष्टि नभएसम्म सम्बन्धमा त्यस्तो प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्न कुनै पूर्व शर्त राखिएको मान्न मिल्दैन ।

९. नेपालको शासन प्रणाली वेस्टमिनिस्टर प्रणाली भएको हुँदा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न पाउने अधिकार रहन्छ : नेपालले संसदीय शासन प्रणाली अपनाएको कुरामा विवाद छैन । संविधानसभाको विवाद समाधान उपसमितिको माइज्युट साथ पेश गरिएको शासन प्रणालीको तुलनात्मक अध्ययन प्रतिवेदन (पृष्ठ ४४) मा संसदीय शासन प्रणालीलाई बेलायतबाट विकास भएकोले त्यहाको संसद भवन रहेको वेस्टमिनिस्टरको

नामबाट यसलाई वेस्ट मिनिस्टर मोडेलको शासन प्रणाली भनिने उल्लेख गरिएको र विद्यमान संविधानको धारा ७४ मा संसदीय शासन प्रणाली उल्लेख भएबाट विद्यमान शासन प्रणाली वेस्टमिनिस्टर प्रणाली हो भन्ने कुरा निर्विवाद छ । सर्वोच्च अदालतमा परेको एउटा मुद्दामा फुलवेन्चबाट मा. न्या. कल्याण श्रेष्ठ, मा. न्या. वैद्यनाथ उपाध्याय, र मा. न्या. ज्ञानेन्द्र वहादुर कार्कीको ईजलासले (नेकाप २०६८ अङ्क ८ नि.नं. ८६६६) वेस्टमिनिस्टर प्रणालीको विशेषता सम्बन्धमा विवेचना भएको छ । अन्तरिम संविधानले वेस्टमिनिस्टर मोडेल अपनाएको होइन भन्दै अदालतले गरेको व्याख्यामा नेपालको अन्तरिम संविधानले वर्तमान अन्तरिम अवधिमा प्रधानमन्त्रीलाई आफ्नो बहुमत जोगाउन वा नयाँ जनादेश प्राप्त गर्न व्यवस्थापिका विघटन गरी निर्वाचनमा जाने जस्तो विकल्प दिएको समेत देखिँदैन ।...सहमतिको आधारमा मन्त्रीपरिषदको संरचना तयार पार्नु र सञ्चालन गर्नु परेको वाध्यात्मक अवस्थालाई बिसेर मन्त्रीपरिषदलाई प्रधानमन्त्रीको इच्छाधीन संरचना मानेर प्रधानमन्त्रीको निर्णय नै मन्त्रीपरिषदको निर्णय हुने वेस्टमिनिस्टर मोडेलको मन्त्रीमण्डलीय पद्धतिको रूपमा चित्रित गर्नु उपयुक्त नहुने” उल्लेख गरी वेस्टमिनिस्टर मोडेलको शासनमा दुई कुरा हुने उल्लेख गरेको स्पष्ट छ

क. प्रधानमन्त्रीलाई आफ्नो बहुमत जोगाउन वा नयाँ जनादेश प्राप्त गर्न व्यवस्थापिका विघटन गरी निर्वाचनमा जाने विकल्प हुने ।

ख. प्रधानमन्त्रीको निर्णय नै मन्त्रीपरिषदको निर्णय हुने ।

ती व्यवस्थाको आधारमा नै नेपालको संविधान २०४७ र २०७४ मा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा मन्त्रीपरिषद गठन हुने, र मन्त्रीहरू प्रधानमन्त्रीले चाहेको अवधिसम्म मात्र मन्त्रीपरिषदमा रहने व्यवस्था गरिएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३८ (५) र ३८ (८) (ग) मा जस्तो मन्त्रीको नियुक्ति सम्बन्धित दलसँग परामर्श गर्नु पर्ने र पदमुक्त गर्दा समेत सम्बन्धित दलको परामर्शमा गर्नु पर्ने जस्तो सहमतीय सरकारको व्यवस्था संसदीय व्यवस्थामा रहँदैन ।

यसमा पनि कतिपय अवस्थामा प्रधानमन्त्री मात्र रहेको मन्त्रीपरिषद समेत रहन सक्छ । उदाहरणको लागि २०४८ सालमा मा. गिरिजा प्रसाद कोइरालालाई जेष्ठ १२ गते

प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त गरेको (नेपाल राजपत्र २०४८ जेष्ठ १२, अतिरिक्ताङ्क १० क) मा जेष्ठ १५ गते मात्र मन्त्रीपरिषद गठन भएको (नेपाल राजपत्र २०४८ जेष्ठ १५, अतिरिक्ताङ्क १० ग) बाट देखिन्छ। यसरी नै २०५६ सालमा मा. कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई जेष्ठ १३ गते प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त गरेको (नेपाल राजपत्र २०५६ जेष्ठ १७, अतिरिक्ताङ्क ९) मा जेष्ठ १७ गते मात्र मन्त्रीपरिषद गठन भएको (नेपाल राजपत्र २०४८ जेष्ठ १७, अतिरिक्ताङ्क १०) बाट देखिन्छ। यसबाट कतिपय अवस्थामा प्रधानमन्त्री मात्रको मन्त्रीपरिषद हुन सक्छ भन्ने स्पष्ट छ। वर्तमान संविधानको धारा ७६(९) र ७७(२)(ख) लाई हेर्ने हो भने मन्त्रीहरू प्रधानमन्त्रीको इच्छाधीन अवधि मात्र पदमा रहन सक्ने हुँदा यो २०४७ सालको जस्तै वेस्टमिनिष्टर मोडेलको सरकार हो र यस्तो सरकारलाई प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने अधिकार रहन्छ।

१०. प्रतिनिधिसभा विघटनको अधिकार प्रधानमन्त्रीमा अन्तरनिहित रहन्छ : नेपालको संविधानको व्याख्या गर्दा अदालतले अन्तरनिहित अधिकारको बारेमा व्याख्या गर्ने गरेको छ। यस सम्बन्धी केही फैसलाहरू यसै बहस नोटको अनुसुचि २ मा अनुसुचिकृत गरिएको छ। संविधानसभा राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनको पृष्ठ ६ को अन्तिम हरफमा उल्लेख भएको कार्यकारिणी अधिकार त्यस्तो अधिकार हो जसले कानूनको कार्यान्वयन गर्दछ र राज्यको इच्छा लागु गर्दछ भनी उल्लेख भएको र नेपालको संविधानको धारा ७५ ले प्रदान गरेको कार्यकारिणी अधिकारअन्तर्गत यस विषयमा कुनै सीमा निर्धारण गरिएको छैन। नेपालको संविधानको धारा ७५ को उपधारा (१) ले नेपालको कार्यकारिणी अधिकार यो संविधान र कानूनबमोजिम मन्त्रीपरिषदमा निहित हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। उपधारा (२) मा यो संविधान र कानूनको अधीनमा रही नेपालको शासन व्यवस्थाको सामान्य निर्देशन, नियन्त्रण र सञ्चालन गर्ने अभिभारा मन्त्रीपरिषदमा हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ। उपधारा (३) ले नेपालको संघीय कार्यकारिणी सम्बन्धी सम्पूर्ण काम नेपाल सरकारको नाममा हुने व्यवस्था गरेको छ। विद्यमान प्रतिनिधिसभामा बिजिनेस दिने जिम्मेवारी सरकारको हो, सरकारले लगेको बिजिनेस प्रतिनिधिसभाले रोकेको, संघीय निजामती सेवा सम्बन्धी होस् वा नागरिकता सम्बन्धी विधेयकहरू पारित नगरी रोकी पूरै कार्यकाल काम गर्न नदिने अवस्था सिर्जना गरेको,

विकास निर्माणको लागि आवश्यक विधेयक छलफल नै नगरी रोकी राखिएको कारण संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख भए भैं विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्न प्रतिनिधिसभा बाधक भएको र यसबाट समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको राष्ट्रिय आकांक्षा अर्थात् राज्यको इच्छा लागु गर्न अवरोध भएको हुँदा राज्यको इच्छा कार्यन्वयन गर्ने हिसाबले ताजा जनादेशमा जाने निर्णय भएको हो । यसरी नै तत्कालिन नेपालको अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ९६ ले सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलाहरू सबैले पालना गर्नु पर्ने भनी उल्लेख गरी धारा ९५ ले अदालतलाई सहयोग गर्नु पर्ने भनी श्री ५ को सरकार तथा सो मातहतको कार्यालयले पालना गर्नु पर्ने भनी विशेष व्यवस्था स्वरूप कर्तव्यको व्यवस्था गरेको थियो । तर पहिला धारा ९६ ले गरेको समान व्यवस्था विद्यमान नेपालको संविधानको धारा १२८ (४) मा समावेश गरिए पनि साविकको धारा ९५ को व्यवस्था राखिएन । यसको अर्थ साविक धारा ९५ को व्यवस्था पालना गर्नु नपर्ने भन्ने अर्थ गर्न हुँदैन । सो व्यवस्था धारा १२८(४)मा अन्तरनिहित भएको हुन्छ । यसैले विधायिकाले मस्यौदा गर्दा कहिले फरक हिसाबले मस्यौदा गरेको कुरालाई सो प्रावधान हटाएको भन्ने अर्थमा लिन हुँदैन ।

११. धारा ८५ ले धारा ७६ (७) मा रहेको अधिल्लो भागको व्यवस्था अर्थात् धारा ७६ (५) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत नपाउने अवस्थालाई मात्र उल्लेख गरेको हो ?

होइन । नेपालको संविधानको धारा ८५ मा धारा ७६ (७) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत लिन नसकेको अवस्थामा मात्र विघटन हुने र अन्य अवस्थालाई इङ्गित नगर्ने हो भने सोही व्यहोरा नै सो धारा ८५(१) मा उल्लेख हुने थियो । धारा ८५(१) पछि कस्तो अवस्थामा प्रतिनिधिसभाको आयु थप हुने र कस्तो अवस्थामा प्रतिनिधिसभाको आयु स्वतः समाप्त हुने जस्तो विषयमा धारा ८५ को उपधारा (२) र (३) स्पष्ट गर्ने संविधानसभाले यो कुन कुन अवस्थामा विघटन हुने भन्ने विषय समेत स्पष्ट गर्ने थियो । यसरी सो कुरा स्पष्ट उल्लेख नगरी वा प्रधानमन्त्रीको अधिकार क्षेत्रको विषयलाई खुला छाडी यस संविधान बमोजिम भनी धारा ७५, ७६ समेतलाई समुच्चा रूपमा उल्लेख गरिएबाट धारा ८५(१) ले धारा ७६(७) को अधिल्लो भागमा रहेको धारा ७६(५) बमोजिम

विश्वासको मत नपाएको अवस्थालाई मात्र अर्थ गरेको भनी संविधानको सङ्कुचित व्याख्या हुन सक्दैन । संविधानसभाको छलफल हेर्दा समेत यस्तो संकुचित अर्थ गर्ने अवस्था विद्यमान छैन ।

यस सम्बन्धमा संविधानको बनोटलाई गम्भीरतासाथ हेर्नु पर्दछ । यस विषयमा धारा ८५ को व्यवस्था स्वतन्त्र व्यवस्था हो । यो धाराको व्यवस्था धारा ७६ सँग मात्र सम्बन्धित नभई बृहत सन्दर्भमा प्रयोग हुन सकोस् भन्ने संविधान निर्माताको मनसाय हो भन्ने कुरा अन्य धाराको बनोटबाट स्पष्ट हुन्छ ।

धारा ८५(१) मा धारा ७६(७) बमोजिम अगावै विघटन भएमा बाहेक भन्ने वाक्यांश नराखी “यस संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएकोमा बाहेक” भन्ने वाक्यांश राखिएको छ । यसको तात्पर्य के हो भन्ने कुरा एकीन गर्न संविधानमा भएका यस्तै प्रकारका अन्य प्रावधानहरूको बारेमा अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । संविधानले कुनै धाराको सन्दर्भमा व्याख्या **ubf{ vf**; धारालाई मात्र ईङ्गित गरेको हो भने धारा ४६ मा रहेको जस्तो “धारा १३३ वा १४४ मा लेखिए बमोजिम” भनी उल्लेख भएको वा धारा ६५ (ख) मा लेखिए जस्तो “धारा १०१ मा लेखिए बमोजिम” भनी उल्लेख हुनु पर्ने थियो । यसरी नै धारा ७७ (१) (ख)मा उल्लेख भए भैं “धारा १०० बमोजिम” वा धारा ८४(६) मा उल्लेख भए भैं “धारा ८७ बमोजिम” भनी उल्लेख हुनु पर्ने थियो । यसरी नै सबै संवैधानिक आयोगका पदाधिकारीको पद रिक्त हुने अवस्था मध्ये एउटा अवस्था “धारा १०१ बमोजिम महाअभियोग पारित भएमा” भनी उल्लेख हुनु पर्ने थियो । यसरी कुनै धाराले खास धारालाई मात्र उल्लेख गरेको भए धारा ८९ (ख), धारा ९०, धारा ११७, धारा १२३, धारा १५२ मा जसरी खास धारा नै उल्लेख हुने थियो । यो उल्लेख नगरी यस संविधान बमोजिम उल्लेखित शब्दको अर्थको सीमा सीमित गरिनु हुँदैन । यसैले यो धारा आफैँमा सेल्फ कन्टेन्टको धारा हो र धारा ७५ र ७६ ले यसलाई प्रयोग गर्न कुनै बन्देज लगाएको अर्थमा लिन मिल्दैन ।

अतः नेपालको संविधानले बहुमत प्राप्त प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने अधिकार संविधानले दिएको, यस सम्बन्धमा कुनै रोक नलगाएका, संविधानको धारा ५८ र

धारा ३०६ को उपधारा (१) को खण्ड (ज) ले गरेको व्यवस्थाअनुसार अवशिष्ट अधिकारको प्रयोग गर्ने अख्तियारी पनि संघमा रहेको र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग धारा ७५ बमोजिम नेपाल सरकारबाट हुने हुँदा नेपाल सरकार अर्थात् मन्त्रीपरिषदको सहमति लिई प्रधानमन्त्रीबाट प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्ने कार्य र त्यसलाई स्वीकार गर्ने सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट भएको निर्णय समेत संविधानको धारा ७४, ७५, ७६ र ८५ अनुकूल हुँदा विपक्षीहरूको रिट निवेदनको औचित्य नभएको स्पष्ट छ ।

ग. वैकल्पिक सरकारको कुनै सम्भावना थियो वा थिएन ? धारा ७६ को उपधारा (१) वा (२) वा (३) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले वैकल्पिक सरकारको सम्भावना भएसम्म प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न मिल्दछ वा मिल्दैन ?

१. विकल्प रहे सम्म प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न नमिल्ने भन्ने साविकमा मस्यौदामा रहेको व्यवस्था संविधान निर्माणको क्रममा हटाइएको : पहिलो संविधानसभाको व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदन र सो साथमा पेश भएको मस्यौदाको पृष्ठ ५ को धारा ११ को उपधारा (४) मा राष्ट्रप्रमुखले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा वैकल्पिक सरकार गठन हुने सम्भावना नरहेको अवस्थामा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सक्नेछ । त्यसरी प्रतिनिधिसभा विघटन गर्दा ६ महिना भित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन हुने मिति समेत तोकिने छ भन्ने उल्लेख गरेको थियो । यो व्यवस्थालाई शासकीय स्वरूपसँग अन्तरसम्बन्धित भनी शासकीय स्वरूप निर्धारण हुँदा अन्यथा भएमा सोही बमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको थियो । यो विषयमा पहिलो संविधानसभाका कुनै सहमति नभएको हुँदा दोस्रो संविधानसभाको संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्क्यौल समितिको प्रतिवेदन २०७१ को पृष्ठ १४९ धारा ११(४) मा यदि संसदीय शासन प्रणालीमा सहमति भएको अवस्थामा संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने गरी यस विषयमा सहमति कायम भएको थियो । यहाँ समेत राष्ट्रप्रमुखले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा वैकल्पिक सरकार गठन हुने सम्भावना नरहेको अवस्थामा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सक्नेछ । त्यसरी प्रतिनिधिसभा विघटन गर्दा ६ महिना भित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन हुने मिति समेत तोकिने छ भन्ने उल्लेख गरेको थियो । यस व्यवस्थाले वैकल्पिक सरकार

गठन हुने सम्भावना छ वा छैन भन्ने कुराको निर्धारण गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई दिएको देखिन्छ ।

२. प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त नभई वैकल्पिक सरकारको प्रश्न आउन सक्दैन : २०७२ जेष्ठ २६ गते भएको १६ बुँदे समझदारी भए पश्चात तयार गरिएको संविधान मस्यौदा समितिको प्रतिवेदनसाथ संलग्न धारा ६९ मा वैकल्पिक सरकारको प्रश्नलाई पूर्ण रूपमा हटाइएको छ । यो शब्द संविधान मस्यौदाको तथा नयाँ संविधानमा कहीं पनि उल्लेख छैन । यसैले वैकल्पिक सरकारको खोजी गर्नु पर्ने व्यवस्था संसदीय शासन प्रणालीमा सहमति हुना साथ हटाइएको स्पष्ट छ । संविधान मस्यौदा समितिको प्रतिवेदनसाथ पेश भएको मस्यौदा संविधानको धारा ७९ र विद्यमान संविधानको धारा ७६ को व्यवस्था निर्वाचन पश्चात वा प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त भएको अवस्थामा नयाँ सरकार बन्ने विषयसँग सम्बन्धित रहेको छ । सो कुरा नेपालको संविधानको धारा ७६(८) को अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ । यस व्यवस्थामा भएको निर्वाचन परिणाम घोषणा भएको वा प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त भएको पैतीस दिन भित्र यस धारा बमोजिम प्रधानमन्त्री नियुक्ति सम्बन्धी प्रक्रिया सम्पन्न गर्नु पर्नेछ । यसैले प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त नभई प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस भएको सन्दर्भमा वैकल्पिक सरकारको प्रश्न सान्दर्भिक रहेको देखिदैन ।

३. वैकल्पिक सरकार बन्ने सम्भावना छैन : यदि वैकल्पिक सरकार गठन हुने अवस्था भएमा प्रतिनिधिसभा विघटन हुन सक्दैन भन्ने मान्ने हो भने पनि प्रस्तुत मुद्दामा वैकल्पिक सरकारको कुनै सम्भावना रहेको छैन । यस सन्दर्भमा अदालतले प्रतिनिधिसभाबाट प्राप्त भएको प्रतिनिधिसभाको दलीय संरचनालाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । हाल सम्माननीय प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले नेतृत्व गर्नु भएको राजनैतिक दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा)ले २७५ सदस्य भएको प्रतिनिधिसभामा १७४ (एक जनाको मृत्यु भएको छ) सिट अर्थात् ६३ प्रतिशत) रहेको छ । एउटै प्रतिनिधिसभामा एक पटकमा एकपक्षको मात्र बहुमत हुन सक्छ । अर्थात् बहुमतको अवस्थामा रहेको प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिस गरेको अवस्थामा वैकल्पिक सरकारको अवस्था थिएन भन्ने स्पष्ट छ ।

४. प्रतिनिधिसभामा बहुमत कायम भएसम्म समान रूपमा कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग गर्न पाउने : नेपालको संविधानको धारा ७६(१) वा (२) वा (३) बमोजिम बनेको सरकार होस् वा धारा ७६(५) बमोजिम बनेको प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभामा बहुमत कायम भएसम्म समान रूपमा कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग गर्न पाउँछन् । यस्तो अधिकारको प्रयोगमा प्रधानमन्त्रीको बिचमा कुनै भेदभाव संविधानमा गरिएको छैन । बहुमतमा रहेको अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न सक्छन र यस्तोमा वैकल्पिक सरकारको प्रश्न आउँदैन । यदि धारा ७६ को उपधारा (२) वा (३) वा (५) बमोजिम बनेको सरकारको विरुद्धमा कुनै दलले दिएको समर्थत फिर्ता लिएको कारण अल्पमतमा पर्ने अवस्था भएमा वा धारा ७६(१) बमोजिमको नियुक्त प्रधानमन्त्रीको दल विभाजन भएको अवस्थामा अर्को प्रधानमन्त्रीको खोजी हुन सक्छ । तर दल विभाजन भएको वा कसैले समर्थन फिर्ता नलिएको वा प्रतिनिधिसभाको जीवनकाल भर अविश्वासको प्रस्ताव समेत पेश नभएको अवस्थामा बहुमत सदस्यको विश्वास लिएका प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभाको विघटन गरी ६ महिना भित्र निर्वाचन गराउने गरी राष्ट्रपति समक्षमा सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीमा धारा ७६(७) र ८५ ले दिएको छ ।
५. स्वतः पदमुक्त हुने अवस्था भएको प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार हुने तर बहुमतको समर्थत प्राप्त प्रधानमन्त्रीलाई नहुने भन्न मिल्दैन : रिट निवेदकका कानून व्यावसायीहरूले धारा ७६(१) को प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने अधिकार छैन भनी बहस गर्नु भएको थियो । धारा ७६(१) को प्रधानमन्त्री भनेको सर्वैभन्दा शक्तिशाली प्रधानमन्त्री हो । नेपालको संविधानको धारा ७६(२),(३),(५) बमोजिमको प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत लिनु पर्ने भए पनि ७६(१) बमोजिमको प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत लिन पर्दैन । यो संवैधानिक प्रत्याभूत धारा ७६ मा गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओली प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन पछि धारा ७६(२) बमोजिम २०७४/११/०३ मा नियुक्त हुनु भएको, मिति २०७४/११/२७ मा विश्वासको मत लिनु भएको हो । तर मिति २०७५/०२/०३ मा तत्कालिन नेकपा एमाले र नेकपा माओवादी बिचको एकीकरण भई सो को सूचना निर्वाचन आयोगले मिति २०७५/०२/२३ मा सूचना प्रकाशित गरी सकेको अवस्थामा दुई दल एकीकरण भएको

र सो मितिबाट स्वतः धारा ७६(१) को सरकारमा परिणत भएको हो । यस्तो प्रधानमन्त्रीलाई धारा ७६(३) वा ७६(५) बमोजिम नियुक्त भई विश्वासको मत प्राप्त नगरी स्वतः पदमुक्त हुने अवस्था भएको प्रधानमन्त्रीलाई विघटनको अधिकार हुने तर बहुमतको समर्थत प्राप्त प्रधानमन्त्रीलाई यस्तो अधिकार नहुने भन्न मिल्दैन । यस्तो अधिकार नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था संविधानमा कहि पनि उल्लेख छैन ।

६. वर्तमान अवस्थाको तुलना २०५२ सालको सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीको विघटनको सिफारिससँग मेल खाँदैन : विपक्षी कानून व्यावसायीहरूले २०५२ सालमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीले गर्नु भएको प्रतिनिधिसभाको विघटनको दृष्टान्त दिदै सो समयमा वैकल्पिक सरकार गठन हुने अवस्था भएको र अहिले पनि वैकल्पिक सरकार बन्न सक्ने हुँदा प्रतिनिधिसभा विघटन हुनु पर्ने भनी उल्लेख गर्नु भएको रहेछ । प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र २०५२ सालको मुद्दाको तथ्य तथा प्रतिनिधिसभाको बनावट भिन्न रहेको छ ।

२०५२ सालको दलीय अवस्था यसप्रकारको रहेको थियो :	
प्रतिनिधिसभाको कुल संख्या :	२०५
नेकपा एमाले :	८८
नेपाली कांग्रेस :	८३
राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी :	२०
नेपाल मजदुर किसान पार्टी :	४
नेपाल सदभावना पार्टी :	३
स्वतन्त्र सभासद :	७

उल्लेख गरिए बमोजिम कुल २०५ सदस्य मध्ये २०५२ सालमा प्रतिनिधिसभामा तत्कालिन प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि मिति २०५२ जेष्ठ २६ गतेका दिन सिफारिस गर्नु भएकोमा राजाबाट जेष्ठ ३० गते विघटन हुनु भन्दा अगावै मिति २०५२ जेष्ठ २८ गतेका दिन वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने सहमति गरी नेपाली कांग्रेस, राप्रपा

र नेपाल सद्भावना पार्टीको तर्फबाट राज दरबारमा निवेदन दर्ता भएको थियो । अदालतमा मुद्दा दायर गर्दा समेत ८३ जना सांसद भएको नेपाली कांग्रेस संसदीय दलका नेता शेरबहादुर देउवा, २० जना सांसद भएको राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीका नेता लोकेन्द्र बहादुर चन्द र ३ जना सांसद सदस्य भएको नेपाल सद्भावना पार्टी संसदीय दलका नेता स्वयंले रिट निवेदक भई २०५ मध्ये १०६ जना अर्थात् बहुमत सहितको निवेदन अदालतमा परेको कुरा (प्रतिनिधिसभा विघटन देखि पुनःस्थापनासम्म को पुस्तकको पृष्ठ ९३, १०७ र ११५ तथा नेपाल कानून पत्रिका शुभ जन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२ पृष्ठ १) बाट स्पष्ट हुन्छ ।

वर्तमान प्रतिनिधिसभा र तत्कालिन प्रतिनिधिसभाको दलीय अवस्थामा एकरूपता छैन । पहिला अल्पमतको सरकारलाई अन्य दलले सरकार बाहिरबाट समर्थन गरेको थिए र विघटनको सिफारिस गर्नु अगावै सो सरकारको विरुद्धमा अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरेका थिए । तर अहिले त्यस्तो अवस्था होइन ।

संघीय प्रतिनिधिसभाले सम्मानित संवैधानिक ईजलासको आदेश बमोजिम पठाएको कागजातको आधारमा प्रतिनिधिसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनैतिक पार्टीको विवरण हेर्दा पहिलेको विघटनसँग तुलना हुन मिल्नै देखिदैन । हालको दलीय अवस्था यसप्रकार रहेको छ :

२०७७ सालको दलीय अवस्था यसप्रकार रहेको छ :	
प्रतिनिधिसभाको कुल संख्या :	२७५
नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा)	१७३ (पहिला १७४ भएकोमा एक जना माननीय सदस्यको मृत्यु भएको)
नेपाली कांग्रेस :	६३
जनता समाजवादी पार्टी, नेपाल	३४
विभिन्न पार्टीबाट निर्वाचित प्रतिनिधिसभा सदस्यहरू	४

यस आधारमा नेकपा बाहेक अन्य दलहरूको सवैको संख्या जोड्दा समेत वैकल्पिक सरकारको कुनै सम्भावना देखिदैन । प्रस्तुत मुद्दामा २०५२ सालको जस्तो वैकल्पिक सरकार गठन हुने गरी कुनै पनि दलका नेताहरू प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापनाको मुद्दा लिई आउनु भएको अवस्था

होइन । सार्वजनिक सरोकारको मुद्दाको हिसाबमा कानून व्यवसायीले वैकल्पिक सरकार बनाउने अवस्था हुँदैन भने नेकपाका कुल १७३ प्रतिनिधिसभाको सदस्यमध्ये जम्मा चार जना मात्र यो प्रश्न उठाई रिट निवेदन दायर गर्नु भएको अवस्थामा वैकल्पिक सरकारको सम्भावना नभएको स्पष्ट छ ।

७. संविधानले दललाई समष्टिमा चिन्दछ, विभाजित रुपमा चिन्दैन : हरिप्रसाद नेपाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला भएको विघटन मुद्दामा फैसला गर्दा अदालतले (प्रकरण नं ५२) कुन सदस्यले प्रतिनिधि सभाको बहुमत प्राप्त गर्न सक्तछ, भन्ने कुरा यकिन गर्नको लागि सदस्यहरूको व्यक्तिगत राय वा समर्थन भन्दा संसदीय दलको समर्थन र संख्यात्मक स्थिति नै निर्णायक हुने देखिन्छ । यथार्थमा मन्त्रीपरिषद् गठन गर्ने प्रयोजनका लागि संविधानले दलीय आधारमा सदस्यहरूको समर्थन स्वतः प्राप्त हुने कुरा अनुमान गरी त्यस सन्दर्भमा केवल संसदीय दल र दलको नेतालाई मान्यता दिएको देखिन आउँछ । ती कुराहरू निर्वाचन आयोगबाट निर्वाचनको आधारमा तयार गरिने अभिलेख र संसद सचिवालयको अभिलेखबाटै प्रमाणित हुने हुनाले त्यस सम्बन्धमा कुनै खास प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्ने स्थिति साधारणतया पर्दैन ।” भनी व्याख्या भएको छ । यसरी नै सोही रिट निवेदनमा “संविधान बमोजिम अर्को प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन नसक्ने स्थितिमा प्रतिनिधि सभाको विघटन गर्न बाहेक अन्य विकल्प नरहने हुँदा अनिवार्य आवश्यकताको रूपमा त्यो सिफारिस कार्यन्वित गर्न नमिल्ने देखिन्छ ।” भनी व्याख्या भएको छ । यस आधारमा दललाई संविधानले समष्टिमा चिन्दछ । विभाजन नभएसम्म प्रतिनिधिसभा भित्र विकल्पको प्रश्न गौण हुन्छ र संसदीय दलमा नेता परिवर्तनको प्रस्ताव नआएसम्म दलभित्र विकल्पको प्रश्नमा अदालत प्रवेश गर्ने अवस्था नै आउँदैन ।

घ. तत्कालिन नेकपा एमाले र माओवादी केन्द्र एकीकरण भई बनेको प्रधानमन्त्रीको दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) भित्रबाट वैकल्पिक प्रधानमन्त्रीको खोजी गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ? यस्तो विषयमा अदालत प्रवेश गर्न हुन्छ वा हुँदैन ?

१. संसदीय दलको एकीकरण भएको अवस्थामा यसलाई भिन्न दलको रूपमा मान्न मिल्दैन : मिति २०७४ फाल्गुण ३ गते सरकार गठन भई फाल्गुण २६ गते प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत समेत लिए पछि मिति २०७५ जेष्ठ ३ गतेका

दिन तत्कालिन नेकपा एमाले र नेकपा माओवादी विचमा एकीकरण भई नेकपा निर्माण भएको हो । २०७५/२/५ गते वसेको नेकपा संसदीय दलको बैठकले दुबै संसदीय दललाई एकीकरण गरी संसद सचिवालयमा सो को विवरण २०७५/२/२५ गते पेश गरेको छ । यसबाट राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा १० बमोजिम दल एकीकरण पश्चात स्वतः दफा २४ बमोजिम संसदीय दल एकीकृत भएको हो । यस्तोमा साविकका दुई दलको हैसियत समाप्त भई सकेको छ । ऐनको दफा २५ बमोजिम संसदीय दलमा एक जना नेता हुन्छ । एक भन्दा बढी नेता हुने व्यवस्था छैन । दफा २६ ले नै संसदीय दलका उपनेता, सचेतक वा अन्य पदाधिकारीलाई मनोनयन गर्ने हो । दफा २८ अनुसार संसदीय दलका प्रत्येक सदस्यलाई हवीप जारी गर्ने अधिकार पनि नेतालाई हुन्छ । यस्तो निर्देशन पालना गर्नु प्रत्येक सदस्यको कर्तव्य हुन्छ ।

२. संसदीय दलको नेताको आदेश मान्नु प्रत्येक सदस्यको कर्तव्य : राजनैतिक दलले आफ्नो दलभित्रबाट संसदीय दलको नेताको विकल्प खोज्न पाउँछ तर यस्तो विकल्प खोज्न अरु कसैले बाध्य गर्न सक्दैन । नेपालको संविधानको धारा २६९ देखि २७२ को व्यवस्थाले एउटै विचार सिद्धान्त र कार्यक्रम मान्नेहरू मात्र एउटै दलमा रहन सक्छन् । यसरी निर्वाचन प्रयोजनको लागि दर्ता भएका दलहरूको प्रतिस्पर्धाबाट नै प्रतिनिधिसभामा बहुमत प्राप्त गर्ने दलको संसदीय दलको नेता वा बहुमत प्राप्त नभएमा दुई वा दुई भन्दा बढी दलको समर्थन प्राप्त गर्ने व्यक्तिलाई नै प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त गर्ने व्यवस्था छ । यदि यस्तो अवस्था नभएमा संसदमा भएको सबैभन्दा ठूलो दलको संसदीय दलको नेतालाई नै प्रधानमन्त्री बनाउने व्यवस्था संविधानको धारा ७६ मा गरिएको छ । संघीय कानूनको रूपमा रहेको राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा २५ ले कुनै राजनैतिक दलबाट निर्वाचित सदस्यलाई स्वतः त्यस संसदीय दलको सदस्य हुने व्यवस्था गरेको छ । यस संवैधानिक तथा कानूनी प्रबन्धबाट संविधानले संसदीय दललाई समष्टिगत रूपमा मात्र चिन्दछ । अलग दल नबनाएसम्म संसदीय दलको नेताको आदेश मान्नु प्रत्येक सदस्यको कर्तव्य हुन्छ । यदि फरक विचार, फरक सिद्धान्त र कार्यक्रम लिने हो भने राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा ३३(२) बमोजिम अलग दल बनाउनु पर्दछ । अलग दल गठन नभएको अवस्थामा कुन सदस्यले आफ्नो संसदीय

दलको नेता तथा प्रधानमन्त्रीलाई विश्वास गरेको थियो वा थिएन भनी अदालतले न्याय निरूपण गर्न सक्दैन । वि.स. २०५१ सालमा तत्कालीन प्रधानमन्त्रीले गरेको प्रतिनिधिसभा विघटनको मुद्दामा सम्मानित सचीव अदालतले संविधानले दलीय आधारमा सदस्यहरूको समर्थन स्वतः प्राप्त हुने कुरा अनुमान गरी त्यस आधारमा दल वा दलका नेतालाई मान्यता दिएको देखिन आउछ भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्थामा संसदीय दलको समष्टिको सिद्धान्त विपरीत को माग दावीको औचित्यमा अदालत प्रवेश गर्न हुँदैन ।

३. दल भित्रको विवादमा हात हाली अदालतले राजनैतिक विषयको औचित्यमा प्रवेश गर्न

मिल्दैन : नेपालको संविधानको धारा २६९ ले राजनैतिक दल गठन, दर्ता र सञ्चालन सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा २७१ ले निर्वाचनमा भाग लिन चाहने राजनैतिक दलले संघीय कानून बमोजिम निर्वाचन आयोगमा दर्ता गर्नु पर्ने र धारा २७२ मा यस्तो दलको गठन, दर्ता, सञ्चालन तथा अन्य व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । नेकपाको संघीय संसदीय दलको विधानको धारा ३२ले एक चौथाई सदस्यले दलको नेता माथि दलको विश्वास छैन भनी लिखित रूपमा अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न र संसदीय दलको नेता परिवर्तन गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । यो व्यवस्थाको कुनै प्रयोग नगरिएको अवस्थामा अदालतले प्रतिनिधिसभामा बहुमत रहेको नेकपाबाट अर्को प्रधानमन्त्री खोजी गर्न आदेश दिन सक्दैन । विकल्प दिने नाममा अदालतले दललाई फुटाउन पनि मिल्दैन र सक्दैन । निर्वाचन आयोगले जोडेको दललाई अदालतले यो मुद्दाबाट तोड्न सक्दैन र विकल्प खोज्ने नाममा दल भित्रको विवादमा हात हाली अदालतले राजनैतिक विषयको औचित्यमा प्रवेश गर्न मिल्दैन ।

४. अदालतले नत प्रधानमन्त्रीको राजिनामा माग्न सक्छ नत मृत्युदण्ड दिई पद रिक्तको

घोषणा गर्न सक्छ : संविधानको धारा ७७(१) मा प्रधानमन्त्रीको पद मुक्त हुने व्यवस्था गरेको छ । पदमुक्त नभएसम्म प्रधानमन्त्रीको विकल्प हुँदैन । यो कुरा धारा ७६ (८) अध्ययन गर्दा स्पष्ट हुन्छ । निवेदकले दायर गरेको रिट निवेदनको आधारमा अदालतले नत प्रधानमन्त्रीको राजिनामा माग्न सक्छ नत प्रधानमन्त्रीलाई मृत्युदण्डको आदेश दिएर पद रिक्तको घोषणा गर्न सक्छ । यसरी नै अदालतले नत अविश्वासको प्रस्ताव पारित

भएको वा विश्वासको मतमा पराजित भएको घोषणा गर्न सक्छ । यस्तो अवस्थामा प्रधानमन्त्री पदमुक्त नै नभई वैकल्पिक सरकारको प्रश्न नै आउन सक्दैन ।

५. प्रधानमन्त्रीले संविधान बमोजिम प्रतिनिधिसभामा आफ्नो हैसियतको परीक्षण गरेको अवस्था हुँदा प्रतिनिधिसभामा परीक्षण नगरी विघटन हुन सक्दैन भन्ने दावी अर्थहीन छ :
- रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूले प्रधानमन्त्रीसँग बहुमत छ भन्ने कुरा अदालतमा भनेर हुँदैन । संसदमा परीक्षण गर्नु पर्दछ भनी उल्लेख गर्नु भएको कुराको कुनै अर्थ छैन । यस सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट प्रतिनिधिसभाबाट विभिन्न दलको सांसदहरूको विवरण माग गरिएकोमा नेकपा दलको सदस्य संख्या १७३ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । यसरी नै संविधानको धारा २६९ मा राजनैतिक दललाई विभाजित स्वरूपमा नभई एकीकृत स्वरूपमा मात्र वुझ्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । संविधानले कुनै पनि दलका संसदलाई दलीय अनुशासन उल्लङ्घन गर्ने अनुमति दिदैन । यो तथ्य संविधानको धारा ८९(ड) को अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ । धारा ८९(ड) मा जुन दलबाट उम्मेदवार भई निर्वाचित भएको हो सो दलले संघीय कानून बमोजिम निजले दल त्याग गरेको कुरा सूचित गरेमा प्रतिनिधिसभाको सदस्य पद रिक्त हुने व्यवस्था गरेको छ । राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा २८ मा संसद सदस्यलाई संसदीय दलको नेताले निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था गरेको र त्यस्तो निर्देशन पालना गर्नु सदस्यको कर्तव्य हुने व्यवस्था गरी दफा ३२(२) मा यस्तो निर्देशन पालना नभएमा दलबाट निष्काशित भएको मानिने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । अर्थात् दलभित्र संसदीय दलको नेताले दिएको निर्देशन उल्लङ्घन भएमा दल त्यागेको मानी संसद सदस्य पद नै रिक्त हुने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा अदालतले दफा ३३(२) बमोजिम दल विभाजन नभएसम्म अर्को विकल्पको परिकल्पना गर्न सक्दैन । यसमा पनि प्रधानमन्त्रीले मिति २०७४/११/२७ गतेका दिन प्रतिनिधिसभाको विश्वासको मत लिनु भएको थियो । त्यसपछि नेपालको संविधानको धारा १०० को उपधारा (१) अवस्थामा बाहेक विश्वासको मत लिनु पर्ने हुँदैन । जव सम्म यो विषयमा प्रश्न आउँदैन तव सम्म परीक्षण गर्न आवश्यक छैन । प्रधानमन्त्रीको बहुमत रहेको तथ्यको परीक्षण २०७४

फाल्गुण २७ मा भएको छ । जसरी समान्यतया संविधानले जनताको मत पाँच वर्षसम्म बासी भएको मान्दैन, ठिक त्यसरी नै प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाका सदस्यबाट लिएको विश्वासको मत पटक पटक लिइरहनु पर्दैन । त्यसैले २०७७ पौष ५ गते प्रतिनिधिसभा विघटन भएको समय वा सो मिति भन्दा अगाडि नै प्रधानमन्त्री अल्पमतमा परेको वा अल्पमतमा पर्ने अवस्था नदेखिएको अवस्थामा अदालतले प्रधानमन्त्रीको विकल्पको सम्भावना बारे प्रश्न उठाउन सक्दैन । यो प्रश्न पुरै असान्दर्भिक र औचित्यहीन छ ।

ड. के नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको आवधिक निर्वाचन शब्दको कारण पाँच वर्ष भन्दा अगावै प्रतिनिधिसभा विघटन हुन सक्दैन ?

१. आवधिक निर्वाचन भित्र मध्यावधि निर्वाचन वा छिटो निर्वाचन समेत पर्दछ : रिट निवेदकको तर्फबाट बहस गर्नु हुने कानून व्यवसायीहरूले नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा वालिग मताधिकार शब्दको मात्र नभई आवधिक निर्वाचन शब्द समेत उल्लेख भएको हुँदा पाँच वर्ष भन्दा अगाडि प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन हुन सक्दैन भनी बहस गर्नु भएको थियो । यो तर्क आफैँमा संविधान सम्मत छैन । नेपालको संविधानको धारा ७६(७) मा यदि धारा ७५(३) वा (५) बमोजिम को प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत लिन नसकेमा समेत निर्वाचन हुने स्पष्ट उल्लेख गरेको हुँदा आवधिक निर्वाचनले मध्यावधि निर्वाचन वा छिटो निर्वाचनलाई समेत जनाउदछ भन्ने स्पष्ट छ ।
२. आवधिक निर्वाचन शब्दले तोकिएको समय भित्र भन्ने कुरालाई अङ्गीकार गरेको हो : नेपाल अधिराज्यको संविधानको प्रस्तावनामा वालिग मताधिकार शब्दको प्रयोग भएको थियो । तर सो प्रस्तावनामा आवधिक निर्वाचन शब्दको प्रयोग भएको थिएन । त्यसैले २०५९ सालमा स्थानीय तहको निर्वाचन नभएको र लामो समयसम्म प्रतिनिधिसभा नभएको तथ्यलाई ध्यान दिई संविधान सभाले प्रतिनिधिसभाको अधिकतम अवधि पाँच वर्ष उल्लेख गरेको र सो अवधि सङ्कटकाल लागेको अवस्थामा धारा ८५(२) अनुसार एक वर्षसम्म थप हुने व्यवस्था गरेको हो । यसरी नै राष्ट्रपति तथा उपराष्ट्रपतिको निर्वाचन पाँच पाँच वर्षमा हुने व्यवस्था छ । राष्ट्रिय सभाको सदस्यको निर्वाचन प्रत्येक दुई वर्षमा भई बढीमा ६ वर्ष रहने उल्लेख छ । प्रदेश सभाको अवधि बढीमा पाँच वर्ष र सङ्कटकालमा एक वर्ष थप हुने व्यवस्था छ ।

स्थानीय तहको निर्वाचन पाँच पाँच वर्षमा हुने व्यवस्था गरी आवधिक निर्वाचन भन्ने नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा भएको व्यवस्थालाई विभिन्न धारामा व्यवस्थित गरिएको छ । यसैले संविधानमा उल्लेखित आवधिक निर्वाचन भन्ने शब्दले प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल सङ्कटकाल लागेको अवस्थामा समेत बढीमा ६ वर्ष र अन्य अवस्थामा पाँच वर्ष भन्दा बढी नहुने स्पष्ट गरेको हो । सो मिति भन्दा अगावै निर्वाचन गर्न आवधिक निर्वाचन शब्दले कुनै अवरोध गर्ने अवस्था हुँदैन । यस व्यवस्थाले धारा ८५ मा भएको अगावै विघटन हुने संवैधानिक प्रावधानलाई निष्क्रिय गर्न सक्दैन ।

च. रिट निवेदकले दावी गरेभै प्रतिनिधिसभा विघटन भन्दा अगाडि अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता भएको थियो वा थिएन ? निवेदनमा दावी गरिएको प्रस्तावलाई अविश्वासको प्रस्ताव मान्न मिल्छ वा मिल्दैन ?

१. आफ्नो संसदीय दलको नेता विरुद्ध प्रतिनिधिसभामा पेश गरेको कागजलाई अविश्वासको प्रस्ताव भन्ने वैधानिक आधार छैन : रिट निवेदकले सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री केपी शर्मा ओली विरुद्ध मिति २०७७/०९/०५ मा ९० जना प्रतिनिधि सभाका सदस्यले अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरेकोले प्रतिनिधि सभा विघटनको सिफारिस गर्न नमिल्ने भनी दावी लिएको देखिन्छ । यो दावीले नै प्रतिनिधिसभाको विघटनको औचित्य पुष्टि गर्दछ । नेपालको संविधानको धारा २६९ ले राजनैतिक दललाई समष्टिमा मात्र चिन्दछ । यसलाई विभाजित स्वरूपमा चिन्दैन । यसलाई राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा ३३(२) को अवस्थामा बाहेक धारा २६९ को दललाई एउटै दल मान्ने संवैधानिक र कानूनी प्रवन्ध रहेको छ । नेपालको संविधानको धारा १००(४) बमोजिमको अविश्वासको प्रस्ताव आफ्नै दल भित्रको प्रधानमन्त्रीको विरुद्धमा अविश्वासको प्रस्ताव राख्नको लागि गरिएको प्रवन्ध होइन । यो कुरा संविधानको धारा ८९(ड) लाई साथै राखेर अध्ययन गर्दा समेत स्पष्ट हुन्छ । यदि आफ्नै दलभित्रको सदस्यले अविश्वास गर्ने भन्ने संवैधानिक प्रवन्ध मान्ने हो भने संविधानको धारा ७६ (१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले समेत विश्वासको मत लिनु पर्ने व्यवस्था गरिने थियो । यसरी नै धारा १०० को उपधारा (२) मा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधित्व गर्ने दल विभाजित भएमा वा सरकारमा सहभागी दलले आफ्नो समर्थन फिर्ता लिएमा

विश्वासको मत लिनु पर्ने भन्ने व्यवस्था नराखी प्रत्येक महिना वा प्रत्येक अधिवेशनमा विश्वासको मत लिनु पर्ने भनिने थियो । दललाई विभाजित स्वरूपमा बुझ्न नहुने हुनाले नै आफ्नो दलले संविधानको धारा १००(४) बमोजिम दल विभाजन नगरी अविश्वासको प्रस्ताव राख्न पाउने हुँदैन र यस्तो प्रस्तावलाई अविश्वासको प्रस्तावको संज्ञा दिन समेत मिल्दैन ।

२. विघटन भएपछि कसैले प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरे भन्दैमा त्यसले वैधता पाउन सक्दैन : रिट निवेदन दायर गर्ने केही प्रतिनिधिसभाको भुतपूर्व सदस्यहरूले रिट निवेदनमा अविश्वासको प्रस्ताव प्रतिनिधिसभामा पेश भएको भनी लिनु भएको दावी तथ्य भुठो हो । मिति २०७७/१५ गते बिहान ९.४५ मा बसेको नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्को बैठकबाट भएको निर्णय समेतका आधारमा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधि सभा विघटन गरी आगामी २०७८ साल वैशाख १७ र वैशाख २७ गते प्रतिनिधि सभाको लागि निर्वाचनको मिति तोक्न राष्ट्रपति समक्षमा सिफारिस गरेको र सोही सिफारिस बमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट प्रतिनिधि सभा विघटन भई २०७८ वैशाख १७ गते र वैशाख २७ गते निर्वाचन हुने गरी निर्णय भएको हो । यस सम्बन्धी जानकारी सोही दिनको १४.२१ बजे राष्ट्रपतिको कार्यालयबाट प्रकाशित विज्ञप्तिमा उल्लेख छ । यसरी प्रतिनिधि सभा विघटन भएपछि कसैले प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरे भन्दैमा त्यसले वैधता पाउन सक्दैन । जब प्रतिनिधिसभाको अस्तित्व नै समाप्त भई नयाँ निर्वाचनको समय निर्धारण भएको अवस्थामा पद समाप्तको प्रतिशोध स्वरूप दर्ता भएको कुनै कागजले अविश्वासको प्रस्तावको रूप ग्रहण गर्न सक्दैन ।
३. अविश्वासको प्रस्ताव प्रतिनिधिसभाको जीवन कालभित्र मात्र दर्ता हुन सक्छ : नेपालको संविधानको धारा १०० को उपधारा (४) तथा प्रतिनिधिसभा नियमावली २०७५ को नियम १५३ ले प्रतिनिधिसभामा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्यको एक चौथाइ सदस्यले प्रधानमन्त्रीमाथि विश्वास छैन भनी लिखित रूपमा संघीय संसदका महासचिव समक्षमा अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछन् । धारा ८९ (ग) ले प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल समाप्त भएमा संसद सदस्यको स्थान रिक्त हुने व्यवस्था गरिएको छ । धारा ८५(१) ले

अगावै विघटन भएमा समेत कार्यकाल समाप्त हुने व्यवस्था गरेको छ । यसरी धारा ८५(१) अनुसार विघटनको कारण कार्यकाल समाप्त भएका भुतपूर्व सदस्यले प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । अविश्वासको प्रस्ताव वर्तमान प्रतिनिधिसभाको सदस्यले गर्नेमा भुतपूर्व सदस्यले गरेको अविश्वासलाई अविश्वासको प्रस्ताव भन्न मिल्दैन । यो प्रस्ताव प्रतिनिधिसभाको जीवनकालमा मात्र हुन सक्नेमा कार्यकाल समाप्त भएपछि अर्थात् २ बजेर २१ मिनेट नाघि दायर भएको हुँदा विघटन अगावै अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता भएको मान्न मिल्दैन ।

४. २०५४ सालमा सर्वोच्च अदालतले दिएको रायको विषय र विद्यमान अवस्था भिन्न हो :

रिट निवेदकको कानून व्यवसायीहरूले २०५४/०९/२४ गतेका दिन तत्कालिन श्री सूर्यबहादुर थापाले प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गरेको र सोही दिन प्रतिनिधिसभाका ९६ जना सदस्यले श्री ५ समक्षमा प्रतिनिधिसभाको बैठक बोलाउन समावेदन दिएको हुन ती दुई अवस्थामध्ये कुन कुराले प्राथमिकता पाउँछ र किन भन्ने प्रश्न राखी सम्मानित सर्वोच्च अदालत समक्षमा राय माग गरिएकोमा अदालतले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस भएको तर विघटनको घोषणा भै नसकेको अवस्था हुँदा समावेदनले प्राथमिकता पाउने उल्लेख भएको थियो। (नेकाप २०५४ अंक १० पृष्ठ ५३५ नि नं ६४४६) तर अहिले प्रतिनिधिसभा विघटन भै सके पछि मात्र अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता भएको अवस्था हुँदा २०५४ सालमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले श्री ५ समक्षमा राय पेश गर्दा लिएको आधार प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्दैन ।

५. निवेदकले जालसाजी गरी समयमा परिवर्तन गरेबाट नै प्रतिनिधिसभा विघटन पछि

अविश्वास दर्ता गरेको पुष्टि हुने : २०५२ सालमा अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएको अवस्थामा प्रतिनिधिसभा विघटन हुन नसक्ने भनी प्रतिपादित सिद्धान्तलाई लागु गर्ने उद्देश्यले रिट निवेदक सांसदहरूले रिट दायर गर्नु अगाडि जालसाजी गरी समय उल्लेख गर्नु भएको रहेछ । प्रतिनिधि सभा नै नरहेको अवस्थामा कुनै भिन्न प्रयोजनको लागि कुनै समय सङ्कलित गरेको हस्ताक्षरलाई आधार लिई अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरियो भन्दैमा त्यस्तो दर्ताले वैधानिकता पाउन सक्दैन । रिट निवेदकले दावी गरेको बिहान १०.३० बजे

अविश्वास प्रस्ताव दर्ता गरेको भन्ने दावी समेत भुट्टा र फरेब पूर्ण छ । मिति २०७७/१।८ मा संघीय संसद सचिवालयबाट जारी विज्ञप्तिमा २०७७ पौष ५ गते अपरान्ह ३.३० मा दर्ता भएको भनी संघीय संसद सचिवालयका प्रवक्ताले सूचना प्रकाशन गरिसकेको परिप्रेक्षमा अविश्वासको प्रस्ताव छल्लन खोजेको भनी रिट निवेदकले लिएको दावी सरासर भुट्टो छ । तथ्य नै ढांटी भुट्टा तथा फरेबी विवरण उल्लेख गरी अदालतलाई गुमराहमा पार्ने गरी दायर भएको रिट निवेदन आफैमा जालसाज पूर्ण रहेको स्पष्ट छ ।

छ. प्रधानमन्त्रीको दल भित्रको विवादको कारण प्रतिनिधिसभा विघटन हुन सक्छ वा सक्दैन?

१. दलभित्रबाट नै अनावश्यक रूपमा सरकारलाई काम गर्न नदिने स्थिति भएमा विघटन हुन सक्ने : नेपालको संविधान निर्माणको क्रममा पहिलो संविधान सभाको दस्तावेज हेर्ने हो भने संसदीय व्यवस्था अपनाइएको अवस्थामा दलको आन्तरिक विवादको अवस्थामा प्रतिनिधिसभा विघटन हुने व्यवस्था उल्लेख गरेको पाइन्छ । राज्यको शासकीय स्वरूपको निर्धारण समितिको प्रतिवेदन २०६६ को पृष्ठ ९ को दोश्रो हरफमा रहेको "...संसदका सदस्यहरूले अनावश्यक रूपमा सरकारलाई काम गर्न नदिने स्थिति भएमा ...संसदका सदस्यहरूमा दलीय अनुशासन काम राख्नकालागि पनि सरकार प्रमुखलाई यस्तो अनुशासनको छडी प्रदान गरिएको हुन्छ । यस्तो अभ्यासका कारण सरकारको स्थायित्वको सम्भावना बढी हुन्छ " भन्ने उल्लेख छ । यसरी नै विवाद समाधान उपसमितिको माइन्युट साथ पेश भएको प्रतिवेदनको पृष्ठ ४५ मा "संसदले असहयोग गरेमा प्रधानमन्त्रीले संसद विघटन गरी ताजा जनादेशका लागि निर्वाचनमा जान सक्ने" भनी संसदीय प्रणालीको विशेषता उल्लेख गरेको र सोही पृष्ठमा संसदीय शासन प्रणालीको सवल पक्षहरू भन्दै "कडा दलीय अनुशासन र द्वीप प्रणाली रहने" उल्लेख भएबाट दल भित्र अनुशासनको उल्लङ्घनका अवस्थामा प्रतिनिधिसभा विघटन हुने स्पष्ट छ ।

२. दलीय अनुशासनको लागि विघटनको अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई छ : दलभित्रको अनुशासनको उल्लङ्घनको अवस्थालाई संविधानले समेत अस्विकार गरी संसद सदस्यको पद रिक्त समेत हुने उल्लेख धारा ८९(ड) मा गरिएको छ । दलबाट निर्वाचित व्यक्तिहरूले

संसदीय दलको स्वतः सदस्य हुने व्यवस्था राजनैतिक दल सम्बन्धी ऐनको दफा २४(२) ले गरेको र ती नै व्यक्तिहरू प्रतिनिधिसभाको सदस्य हुने हुँदा दल भित्रको आन्तरिक विवादको प्रत्यक्ष असर प्रतिनिधिसभाको काम कारवाहीमा पर्दछ । त्यसैले दलले आफ्नो संसदीय दलको सदस्यलाई पहिला अनुशासित बनाउने प्रयास गर्दछ, र यदि यस्तो गर्ने अवस्था नभएमा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न पाइन्छ । यसैले दलीय अनुशासन कायम गर्न र फ्लोर क्रस गर्ने, संसद खरिद बिक्री हुने जस्ता भ्रष्टाचारजन्य अवस्थालाई नियन्त्रण गरी सुशासनको शुरुवात माथिल्लो राजनैतिक निकायबाट गर्न समेत प्रतिनिधिसभाको विघटनको अधिकार संसदीय व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीमा रहेको हुन्छ ।

३. बाध्यतावश प्रतिनिधिसभा विघटन गरी सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतासमक्ष जाने निर्णय गरिएको हो : २०७४ फाल्गुणा प्रधानमन्त्री निर्वाचित हुनासाथै आफ्नै दलका केही नेताबाट सरकार, संसद, संसदीय दल र पार्टी सञ्चालनमा योजनाबद्ध र षडयन्त्रपूर्ण रूपमा प्रधानमन्त्री विरुद्ध असहयोग, अवरोध र हस्तक्षेप हुन थाल्यो । मन्त्रीमण्डलको गठन, पुनर्गठन प्रधानमन्त्रीको विशेषाधिकार मानिने संसदीय प्रणालीको मान्यताको विपरीत मन्त्रीमण्डलमा आ-आफ्ना समूह स्वार्थका व्यक्तिहरू समावेश गराउन निरन्तर दबाव दिइयो । योग्यता र क्षमताका आधारमा हुनु पर्ने नियुक्तिमा पार्टीले खटाएका आआफ्ना नातागोताका वा नजिकका मानिस नियुक्त गर्न केही नेताहरूबाट अवाञ्छित दबाव दिने कार्य भयो । नीतिगत मार्गदर्शन गर्नु पर्नेमा पार्टीका केही नेता सरकार सञ्चालनका स-साना विषयको व्यवस्थापनमा उद्यत हुन खोज्नु भयो । संसदीय दल जसले पार्टी, संसद र सरकारको बीचमा समन्वयकारी भूमिका खेल्दै सरकारका प्रस्तावहरूलाई संसदबाट पारित गराउन नेतृत्वदायी भूमिका खेल्नु पर्नेमा सो नभई सधैंभरि अवरोध र असहयोग मात्रै भयो । संसदका केही समितिहरूबाट संविधानको कार्यान्वयन, जनआकाङ्क्षा अनुरूप विकासका कार्यहरू र सामाजिक रूपान्तरणका विषयमा सरकारले पेश गरेका विधेयक र प्रस्तावहरूलाई वर्षौंसम्म अनिर्णित अवस्थामा राख्ने र सरकारका हरेक अग्रगामी एजेण्डाहरूलाई असफल बनाउन भूमिका खेल्ने काम भयो । संसदमा सरकारले पेश गरेका राष्ट्रिय प्रतिबद्धता व्यक्त भइसकेका र मुलुकको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र छविलाई प्रभावित पार्ने गम्भीर विषयहरूलाई वर्षौंसम्म छलफलको कार्यसूचीमा समावेश नै गरिएन । पार्टी,

संसद र सरकारको नेतृत्वमा रहेको नाताले पार्टी र संसद दुबैमा दलीय अनुशासन कायम गराउनु पनि प्रधानमन्त्रीको प्रमुख कर्तव्य हो । पार्टीमा अनुशासन कायम गर्न संसदको विघटन गर्नु एउटा स्थापित संसदीय अभ्यास हो । व्यक्तिगत राजनीतिक स्वार्थका लागि प्रधानमन्त्रीले संविधान, कानून, संसदीय अभ्यास र जनमतको भावना प्रतिकूल हुने कुनै सम्झौता गरी पदमा टिकिरहने विकल्प भन्दा दलभित्र भाङ्गिदो राजनीतिक गतिरोधका कारण सरकार सञ्चालन गर्दा आफ्नो दलले घोषणापत्रमार्फत निर्वाचनमा व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताहरू पूरा हुन सक्ने अवस्था नदेखिए पछि मुलुकले थप दुई वर्ष अनिर्णित र आफ्नै अन्तर्द्वन्द्वमा फसेको सरकार भोग्नुपर्ने अवस्था आउन थाल्यो । यो अवस्था आम जनसमुदाय र समग्रमा मुलुकको लागि हितकर हुने थिएन । स्थीर सरकारबाट मुलुकको समृद्धि हुन्छ भन्ने आम जनताले राखेको वैध अपेक्षा पूरा हुन नदिनेतर्फ प्रतिनिधि सभा, संसदीय दल र पार्टीबाट भएको असहयोगले बन्धकको अवस्थामा पुगेको मुलुकलाई नव रक्तसञ्चार गराउन प्रतिनिधि सभा विघटन गरी ताजा जनादेशका लागि जानु पर्ने बाध्यतात्मक अवस्था आइपरेको हो । त्यसैले बाध्यतावश प्रतिनिधि सभा विघटन गरी सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतासमक्ष जाने निर्णयमा प्रधानमन्त्री पुगेको हुँदा यो निष्कर्ष संवैधानिक र कानून सम्मत छ ।

४. दलीय अनुशासन उल्लङ्घन गरेको कारण विघटन भएको प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापनाको लागि परेको रिट निवेदन खारेज भएको थियो : नेपालको सम्दर्भमा २०५१ सालमा तत्कालिन प्रधानमन्त्री श्री गिरिजा प्रसाद कोइरालाले प्रतिनिधिसभामा नेपाली कांग्रेस दलको ११४ सिट भएकोमा ७४ जना मात्र उपस्थित भएको र सरकारको निति तथा कार्यक्रममा समर्थन नगरी ३६ जना अनुपस्थित भई सरकारको निति तथा कार्यक्रम तथा श्री ५ मा धन्यवादको प्रस्ताव पारित हुन सकेन । यसरी बैठकमा अनुपस्थित भई दलीय अनुशासन उल्लङ्घन गरेको विषयमा प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस भएको थियो । यसरी दलीय अनुशासन उल्लङ्घन गरी विघटन भएको प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापनाको लागि परेको रिटमा सर्वोच्च अदालतले सुनुवाई गरी सो विघटनको सिफारिस र विघटन दुवै सम्बिधान अनुकूल भएको भनी फैसला भएको छ । (शुभजन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२ पृष्ठ ८८) । यस सम्बन्धमा H.V. Wiseman को Parliament and The Executive (An analysis with

Readings, 1967) पुस्तकको पृष्ठ ८१ मा उल्लेख भएको निम्न कुराले समेत पुष्टि गर्दछः
The Power of dissolution still strengthens the executive arm of the majority party via-
a-vis its parliamentary supporters, not as weapon against parliament per se, but only
against the backbenchers of the ruling party. In short, it is considered a key weapon for
the maintenance of party discipline.

ज. प्रतिनिधिसभाको विघटन र सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनतामा ताजा जनादेशमा जाने विषयहरू राजनैतिक प्रकृतिको विषय हुँदा अदालतले यस्तो राजनैतिक विषयको औचित्यमा प्रवेश गर्न मिल्दछ वा मिल्दैन ?

१. प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस मुलत राजनैतिक कारण देखाई गर्नु भएको छ । मिति २०७७/०९/०५ गते वसेको मन्त्रीपरिषदको बैठकबाट निर्णय गराई प्रधानमन्त्रीले नेपालको संविधानको धारा ७६(१), ७६(७) र ८५ तथा संसदीय प्रणालीको आधारभूत मर्म, मूल्य मान्यता र हाम्रो आफ्नै र संसदीय प्रणाली भएका विभिन्न मुलुकहरूको अभ्यास बमोजिम संघीय संसदको वर्तमान प्रतिनिधिसभा विघटन गरी ताजा जनादेशमा जान र आगामी २०७८ वैशाख १७ मा पहिलो चरण र २७ गते दोश्रो चरणको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्षमा सिफारिस गर्नु भएको देखिन्छ । यसरी सिफारिस गर्दा मन्त्रीपरिषदबाट विभिन्न कारण उल्लेख भएको छ । जसमा संविधानको कार्यान्वयनमा, निर्वाचन घोषणापत्र मार्फत जनता समक्षमा गरेको वाचा पूरा गर्न सम्पूर्ण रुपमा ध्यान केन्द्रीत गरी काम गर्न नपाएको, समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको राष्ट्रिय आकाङ्क्षा अनुसार सरकारलाई काम गर्न नदिएको, वैदेशिक सम्बन्धलाई विवादीत बनाउने तथा राज्य प्रणालीलाई नै कमजोर बनाउने षडयन्त्र र जालझेल भई रहेको, सम्पूर्ण नेपालीको हित र कल्याणको लागि राष्ट्रिय अठोटको साथ सरकार सञ्चालन गर्न र संविधानको कार्यान्वयनका अनुभवका आधारमा संविधानमा आवश्यक परिमार्जन गर्नु पर्ने भई त्यसको लागि दुई तिहाईको सरकार आवश्यक भएको, लिम्पियाधुरा, लिपुलेक र कालापानी क्षेत्र समेटिएको नक्सा संविधानमा समावेश भएको र यसलाई कार्यान्वयन गर्न, विभिन्न मुलुकसँगको सन्धि सम्भौता कार्यान्वयन गर्न समेत दुई तिहाईको सरकार आवश्यक भएको हुँदा सो राजनैतिक उद्देश्यको लागि ताजा जनादेशमा जाने गरी

प्रधानमन्त्रीबाट सिफारिस भएको र राष्ट्रपतिबाट अनुमोदन भई निर्वाचनको मिति समेत निर्धारण भएको छ । यी सबै कुरा हरू राजनैतिक विषय हुन् । यसको औचित्यभित्र प्रवेश गरी अदालतले यस्तो राजनैतिक विषयमा हात हाल्नु उचित हुँदैन ।

२. अदालतले अरू निकाय वा पदाधिकारीहरूलाई अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत सीमित राख्ने निर्णय गर्नुभन्दा अघि स्वयं पनि अधिकार क्षेत्र र कार्यविधिहरूको बन्धनमा आफूलाई राख्दछ : रिट निवेदकहरूले प्रस्तुत गरेका विवादास्पद तथ्यहरूको सम्बन्धमा लिखित जवाफमा नै खण्डन गरिएकोछ । त्यस्तै सम्माननीय राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री र स्वयं संवैधानिक ईजलासमा रहनु भएका सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश तथा माननीय न्यायाधीशहरूको सम्बन्धमा रिट निवेदनमा तथा रिट निवेदक स्वयंबाट र निजहरूको तर्फबाट ईजलास समक्षमा बहसका क्रममा वरिष्ठ अधिवक्ताहरू तथा अधिवक्ताहरूले अमर्यादित, आपत्तिजनक र मर्यादाको सबै सीमा नाघी गरेको अवहेलनात्मक भाषा र अभिव्यक्तिहरू प्रयोग भएको कुरा पनि यस सम्मानित इजलास स्वयंले जानकारी लिई सकेको हुँदा यो प्रतिनिधिसभाको विघटन हुनु पर्ने पर्याप्त राजनैतिक परिस्थितिको विद्यमानता भएको तथ्य स्पष्ट भै सकेको छ । रिट निवेदनमा कतिपय राजनीतिक क्रियाकलापहरूको औचित्यका प्रश्नहरू उठाइएको हकमा यस सम्मानित अदालतले यस्ता राजनीतिक औचित्यका प्रश्नहरूलाई रिट क्षेत्रअन्तर्गत कुनै न्यायिक मापदण्ड प्रयोग गरी निरुपण गर्न नसकिने भनी सिद्धान्त स्थापित गरी सकेको छ । २०५९ सालको प्रतिनिधिसभा विघटनको मुद्दामा वरिष्ठ अधिवक्ता गणेशराज शर्माले उल्लेख गर्नु भएको बहसनोटको निम्न अंश प्रस्तुत मुद्दामा समेत उक्तिकै सान्दर्भिक छ । “२०५९ सालको हरिप्रसाद नेपाल विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजा प्रसाद कोइराला भएको प्रतिनिधिसभा विघटन सम्बन्धि पहिलो मुद्दामा प्रधानन्यायाधीश लगायतका अत्याधिक बहुमतको निर्णायक रायले यस प्रकारको मुद्दा सदैवका लागि नआउने गरी टुङ्ग्याई दिइसकेको थियो । तर यस्तै दोस्रो मुद्दामा रविराज भण्डारी विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीको मुद्दाका केही कुरा अप्रासङ्गिक विवेचनात्मक कुराहरूले मात्र केही अन्यौल रहन गएको थियो । न्यायिक संयमको सिद्धान्तले संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नहरू छन् भने पनि ती संबिधान कानून अन्तर्गतकै प्रक्रियाबाट टुङ्गिनु उपयुक्त देखिन्छ भने अदालतले हरेक कानून वा संबिधानका त्रुटिहरू देखासाथ हस्तक्षेप नै गर्नु आवश्यक देख्दैन

। शक्ति पृथकीकरणद्वारा प्राप्त स्वायत्ततालाई यसले सकेसम्म खलबल्याउन दिदैन । २०५१ सालको हरिप्रसाद नेपाल निवेदक भएको मुद्दामा, विशुद्ध कार्यकारिणी अन्तर्गतको राजनीतिक परिस्थितिको औचित्यको मूल्याङ्कन हुने प्रकृतिको व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा श्री ५ बाट विवेक प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभाको विघटन हुने वा नहुने निर्णयको विरुद्ध सर्वोच्च अदालतले छानबिन गरी न्यायिक निर्णय गर्न नमिल्ने” उल्लेख भएको र वहाँले बहस नोटमा “.. चौथो मुद्दामा अदालतले नियन्त्रण गर्न असम्भव हुने गरी तथ्य र कानून दुवैमा पुनरावेदकीय प्रकारका छलफल, व्याख्या, बहस र विवादद्वारा भन् भन् फराकिलो हुँदै गएका छन् । यस बहस नोटमा हाम्रो अदालतले स्थापित गरेकै नजीरहरूको आधारमा यावत् जिकिरहरू प्रस्तुत गरे तापनि संविधानको मूल स्वरूप र त्यसको सरल अर्थले भने यस सम्मानित अदालतमा .. काम कारवाहीहरूको पुनरावलोकन गर्ने वा औचित्यमा प्रवेश गरी न्यायिक मापदण्ड लागू गर्ने अधिकार प्राप्त हुँदैन । अदालतका समक्ष संविधानका सरल शब्दहरूद्वारा बोधगम्य हुने कुराहरूको प्रतिकूल कुनै पनि व्याख्या वा नजीरको बन्धन मान्नु पर्दैन ..यस अदालतले अरु निकाय वा पदाधिकारीहरूलाई अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत सीमित राख्ने निर्णय गर्नुभन्दा अघि स्वयं पनि अधिकारक्षेत्र र कार्यविधिहरूको बन्धनमा आफूलाई राख्दछ ।”

३. राजनीति कारणको औचित्य र पर्याप्तताको क्षेत्रभित्र प्रवेश गरी शक्तिपृथकीकरणका सिद्धान्त बमोजिम मूल्याङ्कन गर्न मिल्ने देखिदैन : निवेदक हरिप्रसाद नेपाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला (ने.का.प. विशेषाङ्क २०५२ पृष्ठ ८८) भएको मुद्दामा विशेष इजलासका ११ जना माननीय न्यायाधीशहरूमध्ये माननीय न्यायाधीय श्री सुरेन्द्रप्रसाद मिश्र, श्री हरगोविन्द सिंह प्रधान र श्री रुद्रबहादुर सिंहको एक राय र माननीय न्यायाधीशहरू श्री मोहनप्रसाद शर्मा, श्री कृष्णजङ्ग रायमाझी र श्री गोविन्दबहादुर श्रेष्ठसमेतको एक रायसमेत गरी ६ जना माननीय न्यायाधीशहरूबाट स्पष्ट तवरमा “ राजनीति कारणको औचित्य र पर्याप्तताको क्षेत्रभित्र प्रवेश गरी शक्तिपृथकीकरणका सिद्धान्त बमोजिम मूल्याङ्कन गर्न मिल्ने देखिएन” र “ यस्ता कुराहरू राजनीति प्रश्नहरू हुन्, अदालतको निरुपणको विषय हुँदैन” भन्ने यथार्थतः बहुमतमा आधारित सिद्धान्त कायम भएको छ, जसमा अन्य माननीय न्यायाधीशहरूको विमती व्यक्त छैन । बरु, त्यस्तै सिद्धान्तलाई रबिराज भण्डारी निवेदक

भएको (ने.का.प.२०५२ विशेषाङ्क पृष्ठ १) मा सम्माननीय न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्यायले अन्य ८ जना माननीय न्यायाधीशहरूद्वारा समर्थित निर्णयमा थप पुष्ट्याई दिदै देहाय बमोजिमको सिद्धान्त कायम गर्नुभएको छ: “ जहाँसम्म देशको समसामयिक राजनीतिक परिस्थितिको सन्दर्भमा प्रतिनिधिसभाको विघटन वाञ्छनीय थियो वा थिएन अथवा देशको आर्थिक अवस्थाले प्रतिनिधिसभाको चाँडो-चाँडो विघटन र निर्वाचनको भार थाम्न सक्तछ वा सक्तैन अथवा यस्तै अन्य कुनै कारणबाट प्रतिनिधिसभाको विघटन हुनु उपयुक्त थियो वा थिएन इत्यादि प्रश्नहरू राजनीतिक प्रकृतिका भएका र तिनको निरूपण विशुद्ध राजनीतिक आधारमा प्रधानमन्त्री र राजाबाट हुने भएकोले यस्ता प्रश्नहरू निःसन्देश न्याययोग्य प्रश्न हुँदैनन् । यस्ता प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्दा अदालत स्वयम् राजनैतिक जञ्जालमा फस्ने मात्र होइन, साधारणतः ती प्रश्नहरूको निरूपण निश्चित न्यायिक मापदण्ड र न्यायिक प्रक्रिया अनुसार गर्न पनि सम्भव हुँदैन । त्यस्ता राजनैतिक वा आर्थिक कुराहरूको विचार गरेर प्रतिनिधिसभाको विघटनको वाञ्छनीयता वा औचित्यको अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार संविधान ...ले कार्यपालिकालाई नै प्रदान गरेको छ । त्यसैले यस्तो विषयमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गरी कार्यपालिकाको विवेक र निर्णयको सट्टा आफ्नो विवेक र निर्णयलाई प्रतिस्थापित गर्न खोज्नु संविधान सम्मत हुँदैन । राजनैतिक आधारमा गरिने त्यस्ता निर्णयहरूबाट उठेका विवादहरूमा समावेश भएका औचित्य र वाञ्छनीयताका प्रश्नहरू राजनैतिक प्रश्न नै हुने हुनाले त्यस्तो कुरामा अदालतले अन्य संबैधानिक अङ्गलाई प्रदान गरेको अधिकारको सम्मान गर्ने र न्यायिक आत्मसंयमको सिद्धान्तको अनुसरण गरी त्यस्ता विवादहरूबाट आफूलाई अलग राख्ने प्रयास गर्नुपर्छ ।” यस सम्बन्धमा चित्र बहादुर केसी विरुद्ध प्रधानमन्त्री शेर बहादुर देउवा भएको मुद्दामा (२०५९ सालको रिट नं ३५४२) अदालतले फैसला गर्दा “प्रस्तुत विघटनमा नयाँ निर्वाचनमा जानका लागि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूले पेश गर्नु भएका आधार र कारणहरू नितान्त राजनीतिक प्रकृतिका छन् । तिनको पर्याप्त अपर्याप्तता र औचित्य राजनीतिक पुनरावलोकनका विषय हुन् । न्यायिक पुनरावलोकनका विषय होइनन् ।” भनी व्याख्या भएको अवस्थामा अदालतले विघटनको विषयलाई राजनैतिक पुनरावलोकनको लागि नै छाडि राजनैतिक कारणभित्र प्रवेश नगर्ने संबैधानिक परिपाटिको विकास गर्नु उचित हुन्छ ।

४. सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनता समक्षमा आफुलाई समर्पण गर्न निर्वाचनमा जाने कार्यलाई अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन: रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यावसायीहरूले बहसको क्रममा कानूनी संप्रभु अर्थात् प्रतिनिधिसभा समक्ष समर्पण नगरी सोभै राजनैतिक संप्रभु अर्थात् जनतामा जाने कार्य गर्नु संविधान विपरीत भएको बहस गर्नु भएको थियो । संविधान सभाको संवैधानिक समितिको प्रतिवेदन २०६६ को पृष्ठ ७३ को दोश्रो अनुच्छेदमा कानूनी सम्प्रभु जननिर्वाचित संस्थाहरूमा निहित रहन्छ र तिनै संस्थाहरूले प्रयोग गर्दछन् भने राजनैतिक संप्रभु अधिकार जनतामा निहित रहन्छ र सो को प्रयोग जनताले आफ्नो मताधिकार मार्फत प्रयोग गर्दछन् भन्ने उल्लेख गरिएको छ । यसरी जनताबाट निर्वाचित हुने कुरा र निर्वाचनमा जाने विषय नेपालको संविधानको धारा २६९ र २७१ बमोजिम नितान्त राजनैतिक विषय हुन । यस्तो जनतामा जाने र आफुलाई परीक्षण गर्ने प्रधानमन्त्रीको घोषणा भनेको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनता समक्षमा आफुलाई समर्पण गर्ने कुरा हो । यस्तो कार्यलाई अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । नेपालको संवैधानिक इतिहासलाई हेर्ने हो भने पनि २०५१, २०५२, २०५४ र २०५९ को विघटनको सिफारिसहरूमध्ये २०५१ र २०५९को सिफारिसमा अदालतले हस्तक्षेप गरेको छैन । २०५४ सालको विघटनको सम्बन्धमा अदालतको राय बमोजिम प्रधानमन्त्री श्री सूर्यबहादुर थापाले पौष २०५४ पौष महिनामा गरिएको सिफारिस कार्यन्वयन नभएको भएता पनि केही समय पछि नै पाँच वर्षको कार्यकाल नपुग्दै प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले गर्नु भएको सिफारिस अनुसार निर्वाचन भएको हो । अदालतले एक पटक २०५२ सालमा राजनैतिक विषयमा प्रवेश गरी आत्मसंयमता गुमाएको कारण त्यसपछि राजनीतिको अपराधीकरण र अपराधको राजनीतिकरणले प्रश्रय मात्र पाएन, मुलुक हिंसात्मक द्वन्द्वमा गएको इतिहास हाम्रो सामु छ । त्यसैले अदालतले राजनैतिक विषयमा हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन र यसको खेल मैदानमा रहने खेलाडी अर्थात् राजनैतिक दललाई नै यसको छिनोफानो गर्ने जिम्मा दिनु उचित हुन्छ । प्रधानमन्त्रीको सिफारिस उपयुक्त र सामयिक छ वा छैन र त्यसमा संविधानको भावना, राजनीतिक परिस्थितिहरूको मूल्याङ्कन र नयाँ जनादेश र कार्यादेशको लागि जान सक्ने उपयुक्त परिस्थिति छ छैन इत्यादि सबै कुराहरूमा विचार गरी निर्णय गर्ने दायित्व सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनताको हो । अब यस सम्मानित इजलासले

पुनर्विचार गर्नु पर्ने अवस्था र परिस्थिति नरहेको कुरा विगतको राजनीतिक घटनाहरू र संवैधानिक अभ्यासको विवेचना गर्दा छर्लङ्ग हुन्छ।

५. राजनीतिक प्रश्नहरूमा न्यायिक आत्मसंयमको सिद्धान्त लागु हुन्छ : यस सम्बन्धमा वरिष्ठ अधिवक्ता गणेशराज शर्माले २०५९ सालको विघटनको विषयमा बहसनोटमा उल्लेख गर्नु भएको निम्न विषय प्रस्तुत मुद्दामा समेत उत्तिकै सान्दर्भिक रहेको छ । “सम्मानित सर्वोच्च अदालतका उपर्युक्त ११ सदस्यीय बृहत् इजलासहरूमध्ये पहिलाका ६ जना माननीय न्यायाधीशहरू र दोस्रो सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशको रायलाई समर्थन गर्नेसमेत ८ जनाको अत्याधिक बहुमतद्वारा स्थापित भई कायम रही आएको राजनीतिक प्रश्नहरूमा न्यायिक आत्मसंयमको सिद्धान्त पुष्टि गर्ने अन्य देशहरूका मान्यता प्राप्त न्यायिक सिद्धान्त तर्फसमेत हेर्दा भारतीय सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश भगवतीको (State of Rajasthan vs Union of Indian AIR 1977 SC 1301) यो राय यस मुद्दाको लागि उल्लेखनीय हुन सक्तछः "Probing at any greater depth into the reasons given, by the Home Minister is to enter a field from which judges must scrupulously keep away. The field is reserved for the politicians and the courts must avoid trespassing into it." त्यसै गरी S.R. Bommai vs Union of India (1994) मा यसै प्रकारका विभिन्न रायहरू मध्ये भारतको सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश अहमदीको राय उल्लेखनीय छ : "The opinion which the President would form on the basis of the Governors report or otherwise would be based on his political judgement and it is difficult to evolve judicially manageable norms for 45 tugal4545rable such political decisions. It is difficult to hold that the decision of the President is justiciable. To do so would be entering the political thicket and questioning the political wisdom which the courts must avoid." भारतको दिल्ली हाइकोर्टले दिनेशचन्द्र विरुद्ध चौधरी चरण सिंहको मुद्दामा (AIR 1980 Delhi 114) राजनीतिक प्रश्नको सिद्धान्त सम्बन्धमा अमेरिकी नजिरको (Baker vs. Carr 1962) आधारमा स्थापित देहाय बमोजिमका सुत्रबद्ध सिद्धान्तहरू स्थापित गर्दै रिट निवेदन खारेज गरेको छ : Which legal and political questions are inter-mixed Judicial experience has involved some guidelines by which courts would know when an issue is justiciable and when it

is not, In Baker vs Carr, (1962) cases involving non-justiciable political questions were considered to possess one or more of the following characteristics:

- 1) A textually demonstrable constitutional commitment of the issue to a coordinate political department;
- 2) A lack of judicially discoverable and manageable standards for resolving it;
- 3) Impossibility of deciding without an initial policy determination of a kind clearly for non-judicial discretion;
- 4) The impossibility of a court's undertaking independent resolution without expressing lack of respect due to coordinate branches of government;
- 5) An unusual need for unquestioning adherence to a political decision already made;
- 6) The potentiality of embarrassment from multifarious pronouncements by various departments on one question."

भ. कुनै राजनैतिक दलको निवेदन अदालतमा नपरेको अवस्थामा अदालतले ती दलको निर्वाचनमा जान पाउने हकलाई कुण्ठित गर्न सक्छ वा सक्दैन ?

१. प्रतिनिधिसभा विघटन विरुद्धको कुनै पनि मुद्दामा राजनैतिक दलहरू निवेदक छैनन् : हाल प्रतिनिधिसभा विघटनको विरुद्धमा दायर भएको १३ वटा रिट निवेदनहरू मध्ये १२ वटा निवेदनहरू अधिवक्ताको हैसियतमा तथा सार्वजनिक सरोकारको रूपमा परेको छ । एउटा नम्बर ००३७ को रिट निवेदकहरू मात्र विघटित प्रतिनिधिसभाको सदस्यहरू हुनु हुन्छ । यी मुद्दाहरूको सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगमा दर्ता भई मान्यता प्राप्त गरिरहेको कुनै पनि राजनीतिक दलले प्रतिनिधिसभा विघटन भई निर्वाचन हुन लागेको विरुद्धमा आधिकारिक तवरमा रिट निवेदन दिएको छैन । प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट २०७७ पौष ५ गते विघटन गरी आगामि २०७८ वैशाख १७ र २७ गते निर्वाचनको घोषणा गरेपछि प्रतिनिधिसभामा रहेका कुनै पनि राजनैतिक दलहरूले दलीय हैसियतमा वा संसदीय दलको हैसियतमा यस अदालतमा मुद्दा दायर गरेको

अवस्था छैन । विघटित प्रतिनिधिसभामा दलीय आधार मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी नेकपाको १७३ सिट, नेपाली काङ्ग्रेसको ६३ सिट, जनता समाजवादी पार्टीको ३६ सिट, राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीको १ सिट, राष्ट्रिय जनमोर्चाको १ सिट, नेपाल मजदुर किसान पार्टीको १ सिट रहेकोमा दलीय हिसावमा प्रतिनिधिसभामा रहेका कुनै पनि दलहरूले रिट निवेदन दायर गरेको अवस्था छैन । मुलुकको प्रमुख राजनैतिक दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका संसदीय दलका नेता तथा प्रधानमन्त्री स्वयंले विघटन गरेको अवस्थामा दलको तर्फबाट रिट दायर हुने अवस्था नै छैन । यस्तोमा दलहरू निर्वाचनको सन्दर्भमा प्रमुख कर्ता भएको र कर्ताहरू निर्वाचनमा जान तयार भएको अवस्थामा अदालतले निर्वाचनमा जाने राजनैतिक इच्छाशक्तिलाई समाप्त गर्ने गरी आदेश दिन मिल्दैन ।

२. व्यक्तिगत मुद्दालाई संस्थागत स्वरूप प्रदान गर्न मिल्दैन : प्रस्तुत मुद्दामा कुनै पनि दलले दलीय अनुशासन अन्तर्गतको कुनै पनि व्यक्तिलाई रिट निवेदन दिने अधिकार वा स्वीकृति दिएको छैन । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका चार जना भूतपूर्व प्रतिनिधिसभाको सदस्यहरूले पार्टी वा संसदीय दलबाट आधिकारिक तवरले नभई प्रत्येक व्यक्ति आफ्नो बैयक्तिक तवरले आएको प्रस्तुत मुद्दाहरूमा मान्यता प्राप्त राजनीतिक दलहरू स्वतः संलग्न भएको अनुमान गरी यस सम्मानित अदालतले विघटित भइसकेको प्रतिनिधिसभाको सम्बन्धमा अन्यथा निर्णय गर्न सक्ने अवस्था छैन । साथै, विचारणीय कुरा के छ भने मुख्यतः सत्तारूढ दल नेकपा नै सरकारमा, नेकपालाई प्रतिनिधित्व गरेका केही व्यक्तिहरू नै रिट निवेदक भएको र त्यस रिट निवेदकहरू नै निर्वाचनमा सहभागी हुनको लागि निर्वाचन आयोगसमक्ष निवेदन समेत दिएको स्थितिमा यस सम्मानित अदालतले ती विवादास्पद भूमिकाहरूमध्ये निवेदकहरूलाई मुद्दा पनि गर्ने र चुनावको प्रक्रियामा सहभागी पनि हुँदै रहने दोहोरो भूमिका रहेको कारण विपक्षी निवेदकहरूको आचरणको आधारमा नै पनि प्रस्तुत रिट खारेज हुनुपर्ने अवस्था छ ।

३. वैकल्पिक सरकार दिनु पर्ने संवैधानिक दायित्व भएको प्रमुख विपक्षी दल मुद्दामा उपस्थित छैन र मुद्दामा सुनुवाईको मौका दिइएको छैन : संविधानले दलहरूको मान्यता स्थापित गरेको छ । वैकल्पिक सरकार दिने दायित्व प्रमुख विपक्षी दल र अन्य विपक्षीदलहरू को हो

र संविधानले विपक्षी दलको नेतालाई कतिपय संवैधानिक भूमिकाहरू प्रदान गरेको छ । प्रतिनिधिसभामा प्रधानमन्त्रीको विकल्पमा सरकार दिन सक्ने संवैधानिक हैसियतको प्रमुख विपक्षी दलको नेता लगायत मान्यता प्राप्त कुनै पनि राजनीतिक दललाई संलग्न नगरी, उनीहरूको आधिकारिक सुनुवाइ नगरी, निर्वाचनमा संलग्न भइसकेका ती दलहरूको निर्वाचन सम्बन्धी कार्यक्रम र गतिविधिहरूमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी यस मुद्दाको सुनुवाई र निर्णय हुन संविधानसम्मत हुँदैन । सत्तारूढ दलसँग सम्बन्धित रिट निवेदकहरूले निर्वाचन हुन नसक्ने मनोगत विवाद अदालतमा प्रस्तुत गरे तापनि, मान्यता प्राप्त राजनीतिक दलहरूमध्ये कुनै पनि दल मुद्दा गर्न नआएको र सबै दलहरू निर्वाचनमा सहभागी हुने कार्यक्रममा सम्मिलित भइसकेको अवस्थामा सोही मध्येका दलको राजनीतिक अनुशासनमा रहनुपर्ने यी निवेदकहरूले द्वैध आचरणको लाभ लिन नमिल्ने हुनाले सर्वोच्च अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गरी संरक्षण र प्रचलन गरी दिनुपर्ने कुनै हकको कुनै प्रश्न उपस्थित छैन ।

४. जनादेश सबैभन्दा ठूलो हक हो : नेपालको वर्तमान संविधानले मुलुकको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहेको प्रत्याभूत गरेको छ । संवैधानिक सरकारलाई अवैधानिक बाटोबाट स्वार्थपरक रूपमा परिचालन गर्ने अलोकतान्त्रिक प्रयत्नलाई असफल बनाउनु प्रधानमन्त्रीको संवैधानिक कर्तव्य हो । जनताको लामो सङ्घर्षबाट प्राप्त गरेको लोकतान्त्रिक पद्धतिलाई जगेर्ना गर्नका लागि ताजा जनादेश लिन गरिएको प्रतिनिधिसभा विघटनबाट निवेदकको हक हनन भयो भन्न मिल्ने हुँदैन । लोकतन्त्रमा जनताको अभिमत प्राप्त गर्न जाने सर्वमान्य लोकतान्त्रिक पद्धतिको विरुद्धमा उभिने हक कसैसँग हुँदैन । कुनै पनि लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा निर्वाचनका लागि जनतासमक्ष जाने विषय सहज, स्वाभाविक र जायज हुन्छ, भन्ने विषयमा कसैको पनि विमति हुन सक्दैन । लोकतन्त्रको पर्यायको रूपमा रहेको निर्वाचनमा जाने विषयलाई चुनौती दिई दायर भएको यो रिट निवेदन प्रारम्भिक रूपमा नै स्वार्थपरक छ, त्यसैले यो रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

५. जनता नै अन्तिम निर्णयकर्ता हुन् : संविधानको प्रस्तावनामा हामी सार्वभौमसत्तासम्पन्न नेपाली जनता 'यो संविधान जारी गर्दछौं' भनी उल्लेख भएको छ । यो अभिव्यक्तिले

राज्यशक्तिका स्रोत जनता हुन भन्ने उदघोष गरेको छ । संविधानको धारा २ ले नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहेको छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । राज्य सञ्चालनको अन्तिम निर्णयकर्ता सार्वभौम जनता नै हुन । जनतामा अन्तर्निहित सार्वभौमसत्ता, राजकीयसत्ता र निर्णय निर्वाचनमार्फत व्यक्त हुन्छ । जनताको अभिमत व्यक्त हुने निर्वाचनले लोकतन्त्रलाई थप सुदृढ र परिपक्व बनाउँछ । हाम्रो लोकतान्त्रिक प्रणाली नयाँ छ, तर कमजोर छैन । मुलुक जनप्रतिनिधिविहीन अवस्थामा छैन । राष्ट्रिय सभा क्रियाशील छ । प्रदेश सरकार र प्रदेश सभा एवं स्थानीय सरकारहरू मुलुकको संविधान र कानूनअनुरूप आफ्नो तहमा राजनीतिक नेतृत्व प्रदान गरिरहेका छन् । आगामी वैशाख १७ र २७ गते हुने प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनबाट प्रतिनिधि सभा गठन हुने नै छ । त्यसैले निर्वाचनमा जँदा संविधान अष्टयारोमा पर्छ, लोकतान्त्रिक गणतन्त्र सङ्कटमा पर्छ र मुलुक अस्थिरतातर्फ धकेलिन्छ भन्ने दावी निराधार र फजुल छन् । राजनीतिक स्थिरताको प्रत्याभूद्ध तगर्ने निर्णायक तत्व जनताको अभिमत नै हो । यस्तो अभिमतको लागि तयार राजनैतिक दलको कार्यमा अवरोध ल्याउने गरी अदालतबाट कुनै आदेश गर्न मिल्दैन ।

ब. प्रतिनिधिसभाको विघटनको विषय दुराशय हो वा विघटन पछि अविश्वास पेश गर्ने, पार्टी भित्र राजनैतिक भयदोहन पूर्ण कार्य दुराशय हो ?

१. विघटनको सिफारिस दुराशयपूर्ण छैन : रिट निवेदनमा प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस दुराशयबाट अभिप्रेरित रहेको भनी लगाएको आरोप कुनै आधार, प्रमाण र तथ्यले समर्थन गरेको नभई हचुवा र काल्पनिक छन् । यस विषयमा हरिप्रसाद नेपाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको रिट (२०५१ सालको रिट नं २३०४) मा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतले व्याख्या गरिसकेको छ । सो आदेशमा भनिएको छ कि दुराशय भन्ने कुरा अनुमान गर्ने कुरा होइन । प्रमाणहरूबाट शंकारहित रूपमा प्रमाणित भएको हुनुपर्छ । त्यसैगरी चित्रबहादुर केसी विरुद्ध प्रधानमन्त्री शेर बहादुर देउवा भएको २०५९ सालको रिट नं ३५४२ मा भनिएको छ : दुराशय प्रमाणित हुन तथ्ययुक्त र युक्तिसंगत आधार हुनुपर्छ । दुराशयपूर्ण कार्य हो भन्ने प्रमाणित हुन कुनै खास घटना तथ्यगत रूपमा प्रमाणित हुनु पर्दछ । प्रस्तुत प्रतिनिधिसभा विघटनको सम्बन्धमा प्रधानमन्त्रीको कुनै खास वैयक्तिक

आचरणका कुरा कही कतै विचाराधीन रहेको देखाइएको छैन । प्रतिनिधिसभा विघटनका सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा निवेदकहरूले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको बदनियत भएको तथ्य देखाउन नसकेको अवस्थामा बदनियत ठहर गर्ने भरपर्दो आधार कारण र प्रमाण रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत आधारमा समेत निवेदन दावी निरर्थक रहेको देखिन्छ । बिना आधार दुराशयको आरोप लगाउने निवेदकको दावी नै दुराशयपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

२. विघटनमा प्रधानमन्त्रीको दुराशयपूर्ण कार्य देखिदैन : दुराशयको अर्थ: बृहत् नेपाली शब्दकोश अनुसार खराब आशय: नराम्रो अभिप्राय, नराम्रो आशय राख्ने मानिस: दुरात्मा, मनमा खराब विचार राख्ने: कपटी भन्ने उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले सरकार सञ्चालनमा पार्टीभित्रको विवाद प्रतिनिधिसभाको काम कारवाहीमा परेको, यसको कारण आगामी दुई वर्षसम्म समय खेर जान दिनु भन्दा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतामा गई जनादेश बमोजिम जनताले पत्याएमा शासन गर्ने र नपत्याएमा जनादेशलाई शिरोपर गर्ने हिसाबले प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनको घोषणा गर्ने कार्यले दुराशय राखी कार्य गरेको भन्न मिल्दैन । यस सम्बन्धमा हरि प्रसाद नेपाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला भएको रिटमा व्याख्या गर्ने क्रममा “बदनियतको आरोप लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन, त्यसको आधार र प्रमाण पनि हुनु पर्छ । निवेदकहरूले बदनियतको कुनै तथ्यपूर्ण कारण र प्रमाण पेश दाखिल गर्न नसकेको अवस्थामा त्यसलाई निस्सार नै मान्नु पर्ने (प्रकरण नं ३७) भनी व्याख्या भएको छ । यसरी नै चित्र बहादुर केसी विरुद्ध प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाको विघटन सम्बन्धी “दुराशय प्रमाणित हुन तथ्ययुक्त र युक्तिसङ्गत आधार हुनुपर्दछ । दुराशयपूर्ण कार्य हो भन्ने कुरा प्रमाणित हुन कुनै खास घटना तथ्यगत रूपमा प्रमाणित हुनुपर्दछ । प्रस्तुत प्रतिनिधिसभा विघटनको सम्बन्धमा प्रधानमन्त्रीको कुनै वैयक्तिक आचरणका कुरा कहीं कतै विचाराधीन रहेको देखाइएको छैन । हरिप्रसाद नेपाल सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला भएको मुद्दामा प्रधानमन्त्री माथि अधिकारको दुरुपयोग गरी शा. ने. वा. नि. मा भ्रष्टाचारको अभियोग समेत लागेको प्रतिवेदन चालु अधिवेशनमा पेश हुने कार्यक्रम भएको अवस्थामा प्रतिनिधिसभा विघटन गरिएको भन्ने जिकिर लिएको विषयमा समेत सर्वोच्च अदालतबाट दुराशय भन्ने कुरा अनुमान गर्ने कुरा होइन प्रमाणहरूबाट शङ्करहीत रूपमा प्रमाणित

भएको हुनुपर्छ बदनियतको आरोप लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन त्यसको आधार र प्रमाण दाखिल गर्नु पर्दछ भन्ने समेतका व्याख्याहरू भइरहेको अवस्था समेतबाट प्रस्तुत प्रतिनिधि सभा विघटनका सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा निवेदकहरूले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको बदनियत भएको तथ्य देखाउन नसकेको अवस्थामा बदनियत ठहर गर्ने भरपर्दो आधार कारण र प्रमाण रहेको देखिन्छ ।” भन्दै व्याख्या भएको अवस्थामा प्रस्तुत विवादमा दुराशयको आरोप स्थापित गर्ने अवस्थाको विद्यमानता छैन ।

३. निवेदक सफा हातले आएको देखिदैन : कुनै पनि विषयमा रिट दायर गर्दा निवेदक सफा हात लिएर आउनु पर्दछ भन्ने रिटको मान्य सिद्धान्त रहेको छ । प्रतिनिधिसभा विघटनका लागि प्रधानमन्त्रीले सिफारिस गरेको समाचार सार्वजनिक भैसकेपछि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) का कथित ९० जना भुतपूर्व प्रतिनिधिसभा सदस्यहरूले प्रधानमन्त्रीका विरुद्ध २०७७/१५ गते बिहान १०.३० बजेको समय लेखी तथाकथित अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरेको भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको छ । यो सरासर भुठो विवरण हो । स्वयं संसद सचिवालयबाट जारी भएको प्रेस विज्ञप्ति र संसद सचिवालयमा पेश भएको अभिलेखबाट सो तथाकथित प्रस्ताव सो दिन ३.३० बजे दर्ता भएको स्पष्ट देखिएको छ । यसरी तथ्य नै ढाँटी, २०५२ सालको नजीरमा जस्तो अवस्था उत्पन्न भएको भन्दै भुठो प्रमाण सिर्जना गरी तथा सो भुठो प्रमाणको सहारा लिई रिट दायर भएको अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले दुराशय राखेको भनी दायर रिट निवेदन सफा हातको सिद्धान्तका आधारमा खारेज भागी छ ।

४. रिट निवेदक स्वयं नै प्रतिनिधिसभाको विघटनको प्रमुख कारक : प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले लिनु भएको विभिन्न आधारमध्ये पार्टी भित्र असहयोग भएको, त्यसको कारण प्रतिनिधिसभामा सरकारले दिएको विजिनेसमा अवरोध सिर्जना भएको आदि उल्लेख गर्नु भएको थियो । सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले लिखितजवाफको क्रममा उल्लेख गर्नु भएको नागरिकता विधेयक, संघीय निजामती सेवा विधेयकलाई रिट निवेदक शशी श्रेष्ठ सभापति हुनु भएको प्रतिनिधिसभाको राज्य व्यवस्था समितिमा दुई वर्षदेखि विना कारण विधेयक पारित गर्ने प्रक्रियामा अगाडि नबढाई त्यत्तिकै

राखिएको अवस्था छ । सरकारले स्थानीय तहमा कर्मचारी भर्ना गरी नागरिकको लागि सेवा प्रदान गर्ने अवस्था सुदृढ गर्ने कार्य गर्दा सरकार विरुद्ध अनधिकृत अन्तरिम आदेश जारी गर्ने र सरकारको काममा पाइला पाइलामा अवरोध गरी काममा बाधा सिर्जना गर्ने, सरकारलाई रचनात्मक सुझाव कुनै नदिने कार्य रिट निवेदक स्वयंले गर्नु भएको छ । सत्तारुढ दलको तर्फबाट संसदमा संसदीय दलको नेताको प्रतिनिधि भई काम गर्नु पर्ने प्रमुख सचेतक लगायतले सरकारले पेश गरेको विधेयक तथा अन्य प्रस्तावको विपक्षमा उभिने, संसदको कार्यव्यवस्था समितिमा गई सरकारको बिजिनेसलाई कार्य सूचीमा पार्न नदिने हर्कत गरी प्रतिधिसभालाई भय दोहन गर्ने कहीं नेताहरूको औजारको रूपमा प्रयोग भएको स्पष्ट छ । यसैले प्रतिनिधिसभालाई दल भित्रका केही नेताको भयदोहन गरी स्वार्थ पूर्ति गर्ने कृडा स्थल बनाउनु भन्दा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनता समक्षमा आफूलाई समर्पण गरी जनादेशलाई पालना गर्छु भनी प्रतिनिधिसभाको विघटन गरी निर्वाचन गर्ने गरी भएको कार्यलाई दुराशय भन्न मिल्दैन ।

ट. के प्रतिनिधिसभाको विघटन भएको अवस्थामा छ महिना भित्र संसदको अधिवेशन आह्वान गर्ने संविधानको धारा ९३ को व्यवस्था क्रियाशिल हुन सक्छ वा सक्दैन ?

१. छ महिनाभित्र अधिवेशन आह्वान भएको छ : रिट निवेदकले संविधानको धारा ९३ को उपधारा (१) बमोजिम संसदको एउटा अधिवेशन र अर्को अधिवेशन बीचको अवधि छ महिनाभन्दा बढी हुन नहुने संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम पौष १८ गते भित्र संसदको अधिवेशन बोलाउनु पर्ने भनी उल्लेख गरेको पाइयो । यो संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्को मिति २०७७ पुस १० गतेको सिफारिस बमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट राष्ट्रिय सभाको अधिवेशन २०७७ साल पौष १७ गते आह्वान भई सो अधिवेशन अन्त्य समेत भई सकेको छ । यसबाट रिट निवेदकले ६ महिना भित्र अधिवेशन वस्न नसक्ने कारण देखाई दायर रिटको औचित्य समाप्त भइसकेको स्पष्ट छ ।
२. विघटित प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन बस्ने अवस्था नै हुँदैन: समान विषय उठान गरी दायर भएको रिट निवेदनमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतले चित्र बहादुर केसी विरुद्ध प्रधानमन्त्री शेर बहादुर देउवा भएको २०५९ सालको रिट नं ३५४२ मा छ महिनाभित्र संसदको

अधिवेशन आह्वान गर्ने विषय जीवित संसदको हकमा लागू हुने हो र यदि प्रतिनिधिसभा जीवित छैन भने यस्तो अवस्थामा ६ महिनाको विषय लागू नहुने गरी व्याख्या समेत भैसकेको हुँदा निवेदन दावी कायम हुने अवस्था छैन ।

ठ. विघटन गर्नुभन्दा पहिले प्रतिनिधि सभालाई जानकारी नदिएको र प्रतिनिधिसभाबाट अनुमति नलिएको हुँदा संविधान विपरीत मान्न मिल्दछ वा मिल्दैन ? विघटन अगाडि विश्वासको मत नलिई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?

१. अन्तरिम संविधानको धारा ६४ जस्तो व्यवस्था अहिलेको संविधानमा छैन : नेपालको संविधानले प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्नु अगाडि प्रतिनिधिसभाको अनुमति लिनु पर्ने कुनै व्यवस्था गरेको छैन । धारा ७४, धारा ७६ र ८५ मा यस सम्बन्धी कुनै व्यवस्था गरिएको पाइँदैन । अन्तरिम संविधानको धारा ६४ मा संविधानसभाको कार्यकाल सम्बन्धमा संविधानसभाले प्रस्ताव पारित गरी अगावै विघटन भएकोमा बाहेक संविधानसभाको कार्यकाल पहिलो बैठक बसेको मितिले दुई वर्षको हुने व्यवस्था थियो । सो व्यवस्था अनुसार यदि संविधानसभाले प्रस्ताव पारित गरेको भए सो मिति अगावै विघटन हुने थियो । तर त्यस्तो व्यवस्था विद्यमान संविधानमा नभएको हुँदा प्रतिनिधिसभालाई जानकारी नदिई वा बैठकको मा सो विषयको कार्यसूचि नराखी विघटन गर्न हुँदैन भन्ने तर्कको कुनै संवैधानिक अर्थ रहेको छैन।

२. प्रतिनिधिसभा विघटनको जानकारी राष्ट्रिय सभालाई छ : यसरी नै गत पौषमा भएको राष्ट्रिय सभाको अधिवेशनलाई प्रतिनिधिसभा विघटनको जानकारी छ । यसरी नै संसद अधिवेशन नबोलाई प्रतिनिधिसभा विघटन हुन सक्दैन भन्ने तर्कको पनि कुनै अर्थ देखिँदैन । यस सम्बन्धमा हरिप्रसाद नेपाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजा प्रसाद कोइराला भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले (रिट प्रकरण नं ४५) विघटन गर्नु भन्दा पहिले प्रतिनिधि सभालाई जानकारी दिनु पर्ने भन्ने संवैधानिक तथा कानूनी वाध्यता देखिँदैन । भनी उल्लेख गरेको सन्दर्भमा संविधानले वाध्यता नगरेको अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले

प्रतिनिधिसभा विघटन गरी नयाँ निर्वाचनको मिति तोकेको विषय संविधान सम्मत छ । विघटनको लागि निम्न चार कुरा आवश्यक छ । ती सबै पूर्व अवस्थाको विद्यमानता हुँदा विपक्षीको रिटको कुनै संवैधानिक तथा कानुनी औचित्य रहेको छैन :

- क. प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि प्रधानमन्त्रीको सिफारिस
- ख. राष्ट्रपतिबाट विघटनको घोषणा
- ग. ६ महिना भित्र नयाँ निर्वाचनको घोषणा
- घ. निर्वाचन आयोगको निर्वाचन गर्ने तत्परता

उल्लेखित चारवटै अवस्थाको विद्यमानता भएको अवस्थामा अन्य कुनै शर्त वा आधार थप गरी अदालतले संविधानको संशोधन गर्न नसक्ने हुँदा विपक्षीको रिट खारेज योग्य छ ।

३. विघटन अगाडि विश्वासको मत नलिई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न मिल्छ : नेपालको संविधानको धारा १०० को उपधारा (१) अनुसार प्रधानमन्त्रीले चाहेमा विश्वासको मत लिन सक्ने स्वेच्छिक व्यवस्था गरेको छ। यसरी नै उपधारा (२) मा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधित्व गरेको दलमा विभाजन आएमा वा सरकारमा सामेल भएको दलले समर्थन फिर्ता लिएको अवस्थामा मात्र विश्वासको मत लिनु पर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिनिधिसभाको विघटन भएको मिति २०७७ पौष ५ गते भित्र नेकपा दलमा केही सदस्यले विवाद गरेको कारण प्रधानमन्त्रीलाई असहयोग गरेको भए पनि दलमा विभाजन भएको थिएन । यसरी नै प्रधानमन्त्री नियुक्ति गर्दाको वखत तत्काल कायम दुई दलहरू नेकपा एमाले र माओवादी एकिकरण भई एउटै दल भएको हुदा सरकारमा सामेल भएको दलले समर्थन फिर्ता लिने अवस्था नै विद्यमानता नभएको हुदा विश्वासको मत नलिई विघटन गर्न नमिल्ने भन्ने कुरा पूर्णतः कोरातर्क वाहेक केही हैन । यसरी नै रिट निवेदकको तर्फबाट वहस गर्ने कानून व्यावसायीले प्रधानमन्त्रीले संसद सदस्यको सपथ नगरी प्रधानमन्त्री भएको हुदा विश्वासको मत नलिई विघटन गर्नु हुदैन भनी वहस गर्नु पुर्णय संसदीय मुल्य र मान्यताको वारेमा थाहा नभएको भन्ने स्पष्ट छ । यस सम्बन्धमा २०४८, २०५१, र २०५६ को मन्त्रपरिषद गठन र प्रतिनिधिसभाको सपथ ग्रहणको फरक फरक भएको र संसदीय प्रणालीमा संसद सदस्य भई सपथ ग्रहण गर्नु अगावै प्रधानमन्त्री र मन्त्री भई कार्यभार सम्हाल्न सकिने कुरा सो समयको राजपत्रबाट स्पष्ट पर्दछ ।

विषय	२०४८	२०५१	२०५६
प्रधानमन्त्री नियुक्त मिति	२०४८/२/१२ मा प्रधानमन्त्रीमा गिरिजा प्रसाद कोईराला नियुक्त	२०५१/८/१४ प्रधानमन्त्रीमा मनमोहन अधिकारी नियुक्त	२०५६/२/१३ मा प्रधानमन्त्रीमा कृष्ण प्रसाद भट्टराई नियुक्त
मन्त्रिपरिषद गठन	२०४८/२/१५	२०५१/८/१४	२०५६/२/१७
प्रतिनिधिसभाको वैठक आह्वान	२०४८/३/६	२०५१/८/२८	२०५६/३/६
प्रतिनिधिसभाको सदस्यको सपथ	२०४८/३/६	२०५१/८/२८	२०५६/३/६
सपथ गराउने जेष्ठ सदस्य	मा. खलिल मिया अन्सारीवाट	मा. वलवहादुर राई	मा. गिरिजा प्रसाद कोईराला

यसैले प्रतिनिधि सभाको सपथ ग्रहण मिति २०७४/११/२० गते प्रतिनिधिसभाको सपथ ग्रहण गरेको र सो मिति अगावै अर्थात २०७७/११/३ गते प्रधानमन्त्रीको सपथ ग्रहण गरेको हुदा संसदको अनुमती नलिई प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न मिल्दैन भनी लिएको आधार पुर्णत सम्बैधानिक व्यवस्थाको मर्म र भावना विपरित छ ।

ड. संविधानको धारा ५६ मा शक्ति पृथकीकरण र नियन्त्रण र सन्तुलनको उल्लेख भएको हुँदा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?

१. शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तको व्याख्या संविधानसभाले संसदीय शासन प्रणालीको सन्दर्भमा गरेको व्याख्या अनुरूप मात्र हुन सक्छ : नेपालको संविधानको धारा ५६ को उपधारा ६ मा संघ प्रदेश र स्थानीय तहले नेपालको स्वतन्त्रता, सर्वाभौमसत्ता, भौगोलीक अखण्डता, स्वधिनता, राष्ट्रिय हित, सर्वाङ्गीण विकास, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संघीय शासन प्रणाली, मानवं अधिकार तथा मौलिक हक,

कानूनी राज्य, शक्ति पृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलन, बहुलता, समानतामा आधारित समतामुलक समाज समावेश प्रतिनिधित्व र हिचानको संरक्षण गर्नेछन भन्ने उल्लेख छ । यस उपधारा (६) मा लेखिएको शक्तिपृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलन शब्दको अर्थ प्रधानमन्त्रीले कहिल्यै प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न नपाउने भन्न मिल्दैन । संविधानसभामा छलफलको क्रममा संसदीय शासन प्रणालीमा सरकार प्रमुखबाट संसद र संसदबाट सरकार निरन्तर रूपमा प्रभावित हुने अवस्था रहने (विवाद समाधान उपसमितिको माइन्टको पृष्ठ ४५) र राज्यको शासकीय स्वरूपको प्रतिवेदनको पृष्ठ ८को अन्तिम अनुच्छेदमा “संसदीय शासन प्रणालीमा प्रधानमन्त्री संसदमा बहुमत प्राप्त व्यक्ति हुने हुनाले संसदको नेता पनि प्रधानमन्त्री हुन्छ । राष्ट्रपतीय पद्धतिमा जस्तो यस पद्धतिमा स्पष्ट रूपमा शक्तिको पृथकीकरण भएको हुँदैन । यस्तो पद्धतिमा विधायिकी र कार्यपालिकीय शक्तिको फ्युजन भएको हुन्छ । धेरै जसो अवस्थामा संसदमा बहुमत प्राप्त गर्ने राजनैतिक दल को नेता नै प्रधानमन्त्रीको रूपमा कार्यकारीको प्रमुख समेत हुने हुँदा व्यवस्थापिका र कार्यमालिका बिचको सम्बन्ध परस्परमा अन्योन्याश्रित हुन्छ” भनिएको छ । हामीले धारा ५६ मा उल्लेख भएको शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तको व्याख्या पनि संविधानसभाले संसदीय व्यवस्थाको सन्दर्भमा गरेको व्याख्या अनुरूप मात्र हुन सक्छ । निरपेक्ष रूपमा राष्ट्रपतीय प्रणालीको आँखाले यस विषयमा कुनै निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन ।

२. प्रतिनिधिसभा विघटनले शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तमा कुनै प्रतिकुल असर परेको मानिदैन : नेपालको संविधानको धारा ५६ को उपधारा (६) मा बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संघीय शासन प्रणाली, मानव अधिकार तथा मौलिक हक, कानूनी राज्य, शक्ति पृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलनको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरिएको छ । संसदीय शासन प्रणालीमा शक्ति पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तुलन कायम गराउनका लागि प्रधानमन्त्रीलाई संसद विघटन गर्न सिफारिस गर्ने अधिकार रहन्छ । यो अधिकारवेगर नियन्त्रण र सन्तुलन कायम हुन सक्दैन । राज्य शक्तिको नियन्त्रण र सन्तुलनको यो अवधारणा संविधानवादको अपरिहार्य मूल्य पनि हो । कुनै पनि प्रधानमन्त्रीलाई संसद विघटन गर्ने रहर हुँदैन । प्रधानमन्त्री संसदको पनि नेता हो ।

विघटनको अधिकार कहिल्यै पनि रहरले प्रयोग गरिदैन, आवश्यकताले गरिन्छ । यो राजनीतिक बाध्यता र अनिवार्यताको उपजको रूपमा रहेको हुन्छ । संसदीय प्रणाली भएको मुलुकका प्रचलन एवं प्रावधानहरूसमेत हेर्दा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने विशेषाधिकारको व्यवस्था गरेको छ भन्ने मान्यतालाई हाम्रो न्यायिक व्याख्यामा समेत स्वीकार गरिएको छ । प्रधानमन्त्रीको सिफारिसबाट प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने कार्यले यस सिद्धान्तमा कुनै प्रतिकूल असर परेको मानिदैन ।

३. एउटा धाराको व्याख्या गर्दा अन्य धाराहरू निष्क्रिय हुने गरी व्याख्या गर्न नमिल्ने: यसको सन्दर्भमा हेर्दा यदि प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने व्यवस्थाले धारा ५६(६) मा उल्लेख भएको शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त प्रतिकूल हुने भन्ने हो भने धारा ७६(७) बमोजिम धारा ७६(५) बमोजिमको प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत नपाएको अवस्थामा समेत विघटनको सिफारिस गर्न नमिल्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । यसैले संविधानको हार्मोनियस व्याख्याको सिद्धान्त अनुसार एउटा धाराको व्याख्या गर्दा अन्य धाराहरू निष्क्रिय हुने र नेपालले अवलम्बन गरेको संसदीय शासन प्रणाली नै काम गर्न नसक्ने अवस्थाको हुन पुग्छ भन्न मिल्दैन ।

ढ. कोरोना माहामारीको अवस्थामा वा आर्थिक कुरा देखाएर जनताको ताजा जनादेशको अधिकारलाई समाप्त पार्न सकिन्छ वा सकिदैन ?

१. आर्थिक सङ्कटको विषय न्याय निरूपणको विषय होइन : रिट निवेदकहरू र रिट निवेदकका कानून व्यावसायीहरूले कोरोना संकटको अवस्थामा निर्वाचन हुन सक्दैन र देशलाई निर्वाचनले आर्थिक रूपमा समस्यामा पार्ने लगायतको तर्क दिई रिट जारी हुनु पर्ने माग गर्नु भएको थियो । वास्तवमा निर्वाचन लोकतन्त्रको प्राण हो । मुलुकलाई केही आर्थिक भार पर्छ भन्ने आधारमा लोकतान्त्रिक पद्धतिलाई सुदृढ गर्नका लागि गरिएको निर्वाचनको घोषणालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । मुलुकको अर्थतन्त्र के कस्तो छ, संविधानले व्यवस्था गरेको आर्थिक प्रणालीलाई कसरी व्यवस्थित गर्ने, मुलुकले गर्नु पर्ने खर्चहरू के कसरी गर्ने भन्ने विषय नितान्त कार्यकारिणी अधिकारका विषय हुन् । प्रचलित कानूनको परिधिभित्र

रही कानून बमोजिम स्रोतको व्यवस्थापन हुने विषयमा रिट क्षेत्राधिकारद्वारा पुनरावलोकन गरी न्यायिक मापदण्ड स्थापित गर्न सम्भव र वाञ्छनीय हुदैन । देशको आर्थिक अवस्थाले निर्वाचनको भार थाम्न सक्छ वा सक्दैन अथवा त्यस्तो कुनै कारणबाट प्रतिनिधि सभाको विघटन हुनु उपयुक्त थियो वा थिएन इत्यादि प्रश्नहरू राजनैतिक प्रश्नहरू भएका र तिनको निरूपण विशुद्ध राजनैतिक आधारमा हुने भएकाले यस्ता प्रश्नहरू न्याययोग्य प्रश्न हुँदैनन् ।

२. कोरोनाको कारण निर्वाचन हुनु उपयुक्त छ वा छैन भन्ने विषय न्याय योग्य विषय होइनन:

सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट २०५९ सालको रिट नं ३५४२ मा “देशको समसामयिक राजनीतिक परिस्थितिको सन्दर्भमा प्रतिनिधि सभाको विघटन वाञ्छनीय थियो वा थिएन अथवा देशको आर्थिक अवस्थाले प्रतिनिधि सभाको चाडो विघटन र निर्वाचनको भार थाम्न सक्छ वा सक्तैन अथवा त्यस्तै अन्य कुनै कारणबाट प्रतिनिधि सभाको विघटन हुनु उपयुक्त थियो वा थिएन इत्यादि प्रश्नहरू राजनीतिक प्रकृतिका प्रश्न भएका र तिनको निरूपण विशुद्ध राजनीतिक आधारमा प्रधानमन्त्री र श्री ५ बाट हुने भएकोले न्याययोग्य प्रश्न हुँदैनन् ।” भनी गरेको व्याख्या प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा उत्तिकै सान्दर्भिक रहेको छ । यसमा पनि कोरोना को बिचमा मित्रराष्ट्र भारतमा निर्वाचन भएको छ, अमेरिका लगायतको मुलुकमा निर्वाचन सम्पन्न भएका छन् । मुलुकमा खोप भित्रिसकेको अवस्थामा कोरोना कहरलाई देखाई निर्वाचन हुन सक्दैन भनी लिएको आधार पुर्णत असान्दर्भिक भएको हुँदा विपक्षीको रिटको औचित्य नभएको स्पष्ट छ ।

ण. संविधानको धारा ६१ (४) अनुसार संविधानको पालना र संरक्षण गर्ने कर्तव्य भएका सम्माननीय राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्रीबाट पेश गरिएको प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिसलाई रोक्नुपर्ने अवस्था थियो वा थिएन ?

१. संविधानले सम्माननीय राष्ट्रपतिलाई केहि सीमित अधिकार दिएको : नेपालको संविधानको धारा ६६ ले सम्माननीय राष्ट्रपतिलाई केहि सीमित अधिकार दिएको छ र यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा संविधानको धारा ६६(२) अनुसार कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिस बमोजिम गरिने भनी किटानीसाथ उल्लेख भएकोमा बाहेक

राष्ट्रपतिबाट सम्पादन गरिने अन्य जुनसुकै कार्य मन्त्रीपरिषदको सिफारिस र सम्मतीबाट हुनेछ र त्यस्तो सिफारिस र सम्मति प्रधानमन्त्री मार्फत पेश हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । यसको अर्थ सम्माननीय राष्ट्रपतिलाई मन्त्रीपरिषदको निर्णयको बलमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गरेको र सो कार्यलाई सिफारिस बमोजिम राष्ट्रपतीले स्वीकृत गरेको कार्य नेपालको संविधान अनुकूल छ र यसमा कुनै गैरसंवैधानिक कार्य भएको छैन र होइन ।

२. राष्ट्रपतिलाई विवादमा ल्याउनु पर्ने तर्क उपयुक्त छैन : नेपालको संविधानको धारा ६१ को उपधारा (२) अनुसार राष्ट्रपतिलाई विवाद ल्याउनु पर्ने तर्क उपयुक्त छैन । धारा ६६, धारा ७५ को कार्यकारिणी अधिकार, धारा ७६ को उपधारा (७), राष्ट्रपति कार्यालयबाट जारी विज्ञप्ति, राष्ट्रपति उपरको आरोप र टिप्पणी संवैधानिक मर्यादा अनुकूल रहेका छैनन् । संविधानले राष्ट्रपतिलाई कार्यकारी भूमिका दिएको छैन । मन्त्रीपरिषदको निर्णय बमोजिम प्रधानमन्त्रीले गरेको सिफारिसलाई अन्यथा गर्ने अधिकार राष्ट्रपतिले सामान्यतया अन्यथा गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । यस सम्बन्धमा रिट निवेदकहरूले राष्ट्रपतिले तुरुन्त किन स्वीकृत गरेको वा किन अन्य दलसँग परामर्श गरिएन, किन प्रधानमन्त्रीले पठाएको सिफारिस अस्वीकार गरिएन वा किन प्रधानमन्त्रीलाई सचेत गरिएन वा पुनर्विचारको लागि पठाइएन भन्ने जस्ता संविधान र कानूनले नचिनेको प्रश्नहरूले कुराले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट गरिने कुनै कुराको संवैधानिकतामा असर गर्ने नहुँदा विपक्षीको रिट खारेज भागी छ ।

त. विपक्षीहरूले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज हुनु पर्ने हो वा होइन ?

अतः माथि विवेचित संवैधानिक व्यवस्था, न्यायिक अभ्यास, संसदीय शासन प्रणालीका आधारभूत मान्यता एवं संसदीय शासन प्रणाली अवलम्बन गर्ने अन्य मुलुकहरूले गरेको अभ्यास समेतका आधारमा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतालाई नै निर्णायक मानी ताजा जनादेश लिने गरी गरिएको प्रतिनिधि सभा विघटनको सिफारिस र सो सिफारिसबमोजिम भएका काम कारवाहीहरू संसदीय शासन प्रणालीका मान्यता अनुरूप एवं संविधान सम्मत भएको तथ्य

स्थापित छ । यसमा पनि सम्मानित सर्वोच्च अदालतले विगतका तमाम मुद्दाहरूमा प्रतिपादन गरेको सिद्धान्त र विगत २०५२ सालमा भएको प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापनाको फैसला पश्चात उत्पन्न राजनैतिक द्वन्द, राजनीतिको अपराधीकरण तथा अपराधको राजनीतिकरणको अवस्था, भ्रष्टाचारको वृद्धि तथा संसद सदस्यले त्यस बखत गरेको अमर्यादित क्रियाकलापको कसीमा राजनैतिक शुद्धताको लागि र अस्वभाविक रूपमा हुने राजनैतिक गठजोडलाई अन्त्य गर्न, लोकतान्त्रिक प्रणालीको सबलीकरणका लागि, निर्वाचन मार्फत सर्वाभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनतामा गई नागरिक सर्वोच्चता स्थापना गर्न विद्यमान प्रतिनिधिसभा विघटन गरी मिति २०७८/०९/१७ र २७ गते निर्धारित निर्वाचनमा दलहरू संलग्न भएको, २०५२ सालको जस्तो कुनै पनि दलले वैकल्पिक सरकार गठनको दावी सहित मुद्दा दायर नगरेको, राजनैतिक कर्ता अर्थात् राजनैतिक दल वा तिनको संसदीय दलको अनुमती नलिई व्यक्तिगत हिसाबले प्रतिनिधिसभाको केहि भुतपूर्व सदस्य तथा असम्बन्धित व्यक्तिहरूले दायर गरेको रिटको औचित्य समेत नभएको हुँदा विपक्षीहरू सबैको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गर्दछौं ।

नेपालको संविधानमा पदावधि, कार्यकाल र कार्यवधिको सम्बन्धमा विभिन्न धारामा राखिएको व्यवस्थाहरूको सार संक्षेप	
धारा	निश्चित कार्यकाल उल्लेख नभएको
८५	संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएमा बाहेक प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल ५ वर्ष हुनेछ।
१७७(१)	संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएमा बाहेक प्रदेश सभाको कार्यकाल ५ वर्षको हुनेछ ।
	निश्चित कार्यकाल उल्लेख भएको
२२५	नगरसभा, गाउँसभाको कार्यकाल निर्वाचित भएको मितिले ५ वर्ष हुनेछ । त्यस्तो कार्यकाल समाप्त भएको छ महिना भित्र अर्को गाऊ सभा र नगर सभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्नु पर्नेछ ।
	निश्चित पदावधि उल्लेख भएको
६३(१)	राष्ट्रपतिको पदावधि निर्वाचित भएको मितिले ५ वर्ष हुने ।
८६(३)	राष्ट्रिय सभा सदस्यको पदावधि ६ वर्ष हुने । (एक तिहाई सदस्यको पदावधि प्रत्येक दुई वर्षमा समाप्त हुने)
१२९(४)	प्रधान न्यायाधीशको पदावधि ६ वर्षको हुनेछ ।
१५३(२)	न्याय परिषद सदस्यको पदावधि ४ वर्षको हुनेछ ।
२१५(६)	गाउँपालिकाको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, वडा अध्यक्ष, सदस्यको पदावधि निर्वाचित भएको मितिले ५ वर्ष हुने
२१६(६),	नगरपालिकाको प्रमुख, उपप्रमुख, वडा अध्यक्ष, सदस्यको पदावधि निर्वाचित भएको मितिले ५ वर्ष हुने
२२०(५)	जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुख, उपप्रमुख र सदस्यको पदावधि निर्वाचित भएको मितिले ५ वर्षको हुनेछ ।
२३८(३)	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त र आयुक्तको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२४०(३)	महालेखा परिक्षकको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२४२(४)	लोकसेवा आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२४५(३)	निर्वाचन आयोगका प्रमुख निर्वाचन आयुक्त र आयुक्तको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२४८(३)	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको

	हुनेछ ।
२५०(३)	राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२५२(३)	राष्ट्रिय महिला आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२५५(३)	राष्ट्रिय दलित आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२५८(३)	राष्ट्रिय समावेशी आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२६१(३)	आदिवासी जनजाति आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२६२(३)	मधेसी आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२६३(३)	थारु आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२६४(३)	मुस्लिम आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
२८७(२)	भाषा आयोगको अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले ६ वर्षको हुनेछ ।
नियुक्तकर्ताले चाहेको अवधिसम्म पदमा रहने अर्थात् निश्चित पदावधि नभएको	
७७(२)(ख)	मन्त्रीलाई प्रधानमन्त्रीले चाहेको वखत पदमुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था
१६९(२)	प्रदेश मन्त्रीलाई मुख्यमन्त्रीले चाहेको वखत पदमुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था
१५७(२)	प्रधान मन्त्रीले चाहेको अवधिसम्म महान्यायाधिवक्ता पदमा वहाल रहने छन् ।
१६०(२)	मुख्यमन्त्रीले चाहेको अवधिसम्म मुख्य न्यायाधिवक्ता पदमा वहाल रहने छन् ।
१६३	राष्ट्रपतिले पदावधि समाप्त हुनु अगावै निजलाई पदमुक्त गरेमा बाहेक प्रदेश प्रमुखको पदावधि ५ वर्ष हुने
गठन गर्दा कार्यावधि निर्धारण हुने अवस्था	
२८६	निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगको कार्यावधि त्यस्तो आयोग गठन गर्दा तोके बमोजिम हुने ।

उल्लेखित व्यवस्थाबाट पदावधि व्यक्तिको सम्बन्धमा लागु हुने र संस्थाको सम्बन्धमा कार्यकाल वा कार्यवधि उल्लेख भएको देखिन्छ । पदावधि नै अगावै समाप्त हुने संवैधानिक व्यवस्था भएको हुँदा कार्यकाल अगावै समाप्त हुन सक्छ ।

अनुसुचि -२ सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट कुनै शब्द भित्र अन्तरनिहित हुने अर्थको सम्बन्धमा गरेको केही फैसलाहरू	
नेकाप	व्यवस्था र व्याख्या
नेकाप २०७६ अंक ६ निनं १०२९४	<p>रिटको अवधारणाको विकास नै “विशेषाधिकार रिट (prerogative writs)” को रूपमा भएको कुरालाई नबिर्सने हो भने जे शब्दावली प्रयोग गरे पनि सारभूत रूपमा रिटको आदेश जारी गर्ने अधिकार “असाधारण अधिकार” नै हो । यस्तो अधिकारभित्र उपयुक्त किसिमको उपचारको तर्जुमा गर्ने अर्थात् “उचित उपचार प्रदान गर्ने” अन्तरनिहित अधिकार अदालतलाई प्राप्त हुन्छ । त्यसैगरी अदालतबाट जारी गरिने आदेशको प्रयोजन “विवादको टुङ्गो लगाउने” नै हो । यसका साथै “संवैधानिक प्रश्न” भित्र “कानूनी प्रश्न” सन्निहित हुने र कानूनी प्रश्नमा संविधानको आयामसमेत हुने हुँदा केही थप शब्दावलीहरू प्रयोग भयो भन्दैमा उच्च अदालतलाई धारा १४४(१) अन्तर्गत र सर्वोच्च अदालतलाई धारा १३३(२) द्वारा प्रदत्त अधिकार सारभूत रूपमा फरक रहेछ भन्न मिल्ने देखिएन । शब्दावलीमा फरक देखिए पनि सारमा दुवै अधिकार एकै प्रकृतिको रहेछ भन्नु पर्ने हुन आयो ।</p> <p>(प्रकरण नं.२)मा. न्या.ईश्वर खतिवडा र मा. न्या.आनन्द मोहन भट्टराई</p>
नेकाप २०७५ अंक ९ नि.न. १००८७	<p>नेपालको संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । संविधानमा व्यवस्था गरिएको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको अर्थ भौतिक रूपमा अस्तित्वमा रहिरहने मात्र होइन । यस अन्तर्गत जीविकोपार्जन गर्न पाउने, स्वास्थ्यसम्बन्धी हक, प्रदूषणरहित वातावरणमा बस्न पाउने हकसमेत अन्तरनिहित रहेको हुन्छ । नागरिकको हितको संरक्षकको हैसियतले र PARENS PATRIAE को सिद्धान्तले पनि सर्वसाधारणको हकहितको</p>

	<p>संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको हुने कुरा निर्विवाद देखिन्छ । (प्रकरण नं ६)</p> <p>मा. न्या. ओम प्रकाश मिश्र र मा. न्या. सपना मल्ल प्रधान</p>
<p>नेकाप २०७५ अंक ९ नि.नं. १००४६</p>	<p>सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकअन्तर्गत मानिसको जीवन गुणस्तरीय रूपमा जीउन आवश्यक हुने गाँस, बास, कपास र स्वास्थ्य शिक्षा जस्ता आधारभूत विषयहरू अन्तरनिहित हुने कुरामा विवाद हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.७)</p> <p>मा. न्या. दिपक राज जोशी र मा. न्या. हरिकृष्ण कार्की</p>
<p>नेकाप २०७५ अंक ६ नि.नं. १००३९</p>	<p>नेपालको संविधानले नागरिकहरूलाई तिनै तहको निर्वाचनमा मतदान गर्ने अधिकार हुने भनी नागरिकको मतदानको अधिकारलाई संवैधानिक अधिकारको रूपमा व्यवस्था गरेको कुरालाई कुनै पनि दृष्टिकोणबाट अवमूल्यन गरिनु हुँदैन । संविधानले दिएको मतदानको अधिकारअन्तर्गत “मतदान गर्न पाउने अवसरको अधिकार” पनि अन्तरनिहित रहेको हुन्छ । संविधानले मतदानको अधिकार प्रदान गर्ने तर राज्यले मतदान गर्ने अवसर सृजना नगर्ने हो भने संविधानले व्यवस्था गरेको उक्त अधिकार निरर्थक र प्रयोजनहीन हुन जाने ।</p> <p>संविधानले नै प्रत्येक नागरिकलाई मतदानमा सहभागी हुन पाउने समान अवसर प्रदान गरेको अवस्थामा स्वदेशमा रहेका नागरिकहरूलाई सो अवसर प्रदान हुने तर वैदेशिक रोजगारको क्रममा देशबाहिर रहेका नागरिकहरूलाई सो अवसर प्रदान नगर्नु समानताको अधिकारको विपरीतसमेत हुने । (प्रकरण नं.५)</p> <p>मा. न्या. सपना प्रधान मल्ल र मा. न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी</p>
<p>नेकाप २०७५ अंक ४ नि.नं. १०००१</p>	<p>उपर्युक्त अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज र संविधानमा प्रत्याभूत अधिकारहरू समेतको पृष्ठभूमिमा हेर्दा “कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिक “पत्रिकाको पृष्ठ १८ मा प्रकाशित समाचारमा सम्बन्धित पीडित महिलाको नाम, तस्वीर, यौन व्यवसाय र पारिवारिक पृष्ठभूमि समेतको प्रस्ट विवरण उल्लेख भएको देखिन्छ । जुन पक्ष निश्चय नै सम्बन्धित महिलाको व्यक्तिगत जिउ, प्रतिष्ठा, मर्यादा र आत्मसम्मानसँग सम्बन्धित</p>

	<p>रहेको छ । अधिकारको दृष्टिकोणले उक्त प्रकाशित समाचार गोपनियताको अधिकारसहितको मर्यादित एवं सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार (Right to Life with Dignity) सँग अन्तरसम्बन्धित पनि रहको देखिन्छ । (प्रकरण २)</p> <p>पीडित महिलासम्बन्धी समाचार प्रकाशन गर्दा प्रकाशन हुने विषयबाट पर्न सक्ने प्रभावको सूक्ष्मरूपमा प्रत्येक पाटोको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने दायित्व सम्बन्धित पत्रकार र आम सञ्चार गृहको हो । पत्र (पत्रिका तथा छापाखानाको अधिकारको महत्व प्रकाशन गृह तथा आम नागरिकसमेतलाई भएपनि उक्त अधिकारमा कसैको पनि मर्यादा तथा आत्मसम्मानमा प्रतिकूल नहुने गरी गोपनियताको अधिकार अन्तरनिहित हुने गर्दछ ।</p> <p>मा. न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी र मा. न्या. बम कुमार श्रेष्ठ</p>
<p>नेकाप २०७४ अंक १२ नि. नं. १९०९</p>	<p>सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकभित्र स्वस्थ जीवन र बिरामी भएको अवस्थामा उपयुक्त उपचार गर्न पाउने हक पनि अन्तरनिहित रहेको हुने ।</p> <p>बाँच्न पाउने अधिकार हरेक व्यक्ति मानव भएर जन्मेको कारणले उसको अन्तरनिहित अधिकार हो । यो अधिकार प्रचलनार्थ नागरिक, अनागरिक वा अन्य कुनै आधारमा समेत विभेद गर्न नपाइने । (प्रकरण नं.७)</p> <p>मा. न्या. ओम प्रकाश मिश्र र मा. न्या. टंकवहादुर मोक्तान</p>
<p>नेकाप २०७३ अंक ४ नि. नं. १५८९</p>	<p>कम्पनिको कार्यकारिणी अधिकार सञ्चालक समितिमा रहन्छ । सञ्चालक समितिले कम्पनिको व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गर्दछ । यसरी कम्पनीको व्यवस्थापकीय तहको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी सम्हाल्ने सञ्चालकलाई सोभै कर्मचारीको रूपमा नियुक्त हुन नसक्ने गरी एक वर्ष रोकनुको अर्थ स्वार्थ विरेचन गर्न चाहिँने समय (Cooling Period) दिनु हो । जसको उद्देश्य सञ्चालकबाट हट्नासाथ कर्मचारीको रूपमा नियुक्त हुने वा अन्य स्वार्थ सिद्ध गर्ने गरी काम गर्न नसक्नु वा सञ्चालकको पद समाप्त भएपछि सञ्चालक हुँदाको अवस्थामा रहेका निजको स्वार्थपूर्ति गर्ने कुनै कार्य नहोस्, अनुचित लाभ नलिउनु, संस्थागत सुशासन कायम होस्, स्वच्छ र निष्पक्ष निर्णय होस् भन्ने नै उद्देश्य अन्तरनिहित रहन्छ । संस्थागत सुशासन कायम</p>

	<p>गर्न एवं कसैको निहित स्वार्थ पूरा नहोस् भन्नको लागि यस्तो व्यवस्था गर्ने गरिन्छ । बैंक तथा वित्तिय संस्थाको नियमनकारी निकायको रूपमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नर र डेपुटी गभर्नरले आफ्नो पदबाट हटेको एक वर्षसम्म कुनै पनि वाणिज्य बैंक तथा वित्तिय संस्थामा काम गर्न नपाउने गरी रोक लगाएको यस्तै सादृश्य व्यवस्था समेत नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ३२(३) मा रहेको देखिने । (प्रकरण नं.५)</p> <p>सं. प्र. न्या. कल्याण श्रेष्ठ र मा. न्या. चोलेन्द्र शम्सेर ज.ब.रा.</p>
<p>नेकाप २०६७ अंक ४ नि. नं. ८३३९</p>	<p>शुल्क लिई निजी स्तरमा सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूबाट राज्यले आर्थिक स्रोत जुटाउन कर लगाउन सक्ने राज्यको अन्तरनिहित अधिकार हो । राज्यले त्यस्तो कर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९ बमोजिम कानून बनाएर लगाउन सक्तछ । सरकारी अनुदानबाट सञ्चालित विद्यालयहरूमा शिक्षा सेवा कररशुल्क नलगाइएको र केवल निजी तवरले शुल्क लिई सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा मात्र त्यस्तो कररशुल्क लगाएको अवस्थाले संविधानको धारा १७(२) ले उपलब्ध गराएको हक उल्लङ्घन भएको भन्न मिल्दैन । निजी क्षेत्रका शैक्षिक संस्थाहरूले लिने शैक्षिक शुल्कमा मात्र त्यस्तो कर वा शुल्क जोडिएको र त्यसरी असूल गरिएको रकम पनि पिछडिएको एवम् दुर्गम स्थानका विपन्न विद्यार्थीहरूकोलागि खर्च गरिने भन्ने राज्यको प्रतिवद्धता देखिएकोले सामाजिक न्यायको भावनासमेत त्यस्तो कर वा शुल्कमा अन्तरनिहित भएको अवस्था हुँदा त्यस्तो कर वा शुल्क लिइनुले राज्यले शिक्षाको नाममा शोषण गरेको सम्झन मिल्दैन । प्रकरण नं ५) मा. न्या. राम प्रसाद श्रेष्ठ, मा. न्या. खिलराज रेग्मी र मा. न्या. ताहिर अली अन्सारी</p>
<p>नेकाप २०६५ अंक २ नि. नं ७९२५</p>	<p>प्रतिनिधिसभाको घोषणा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग बाभिएको भन्ने नै रहेको हुँदा संविधानसँग बाभिएको भनिएका कानूनी व्यवस्था तत्कालिन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग वा वर्तमान अन्तरिम संविधानसँग बाभिएको के हो भन्ने सम्बन्धमा परीक्षण गर्नुपर्ने हुन आउँछ । तर निवेदकहरूले न्यायिक पुनरावलोकन गर्नु पर्ने आधारका रूपमा देखाएको तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको</p>

	<p>संविधान, २०४७ र सो संविधानसँग बाझिने गरी घोषणा गरिएको भनिएको प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ दुबैको अस्तित्व हाल कायम नरहेको, उक्त संविधानको खारेजी गर्दै नयाँ अन्तरिम संविधान लागु भई सञ्चालनमा समेत आईसकेको र प्रतिनिधिसभाको घोषणामा अन्तरनिहित सबैजसो विषयवस्तुलाई अन्तरिम संविधानले सम्बोधन गरी संवैधानिक प्राबधानका रूपमा ग्रहण समेत गरिसकेको अवस्थामा २०४७ सालको संविधानसँग प्रतिनिधिसभा घोषणा बाझिए नबाझिएको भन्ने सम्बन्धमा न्यायिक परीक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य र सान्दर्भिकता देखिँदैन । प्रकरण नं ५</p> <p>मा.न्या. अनुपराज शर्मा, मा. न्या. राम प्रसाद श्रेष्ठ र मा. न्या. गौरी ढकाल</p>
--	---

IdltM @)&&/!!/०६